कर्नाटक सरकार

सार्वजनिक शिक्षण इलाखा

अध्ययन पुनर्प्राप्ती
विद्यार्थी कृतीपुस्तक

2022 – 2023

7

विषय समाज विज्ञान – इयत्ता सातवी

समग्र शिक्षण कर्नाटक बेंगळूरू

आणि

राज्य शिक्षण संशोधन प्रशिक्षण संस्था, बेंगळूरू

ಸಂದೇಶ

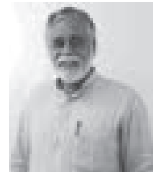

ಆತ್ಮೀಯರೇ,

ಮಕ್ಕಳ ಶಿಕ್ಷಣವೇ ಭಾರತದ ಭವಿಷ್ಯ. ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಕೇಂದ್ರ ಸರ್ಕಾರವು ಹೊಸ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿ 2020ನ್ನು ಜಾರಿಗೊಳಿಸಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿ 2020 ರ ಶಿಫಾರಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ನಾಟಕ ರಾಜ್ಯ ಮುಂಚೂಣಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಸುಧಾರಣೆಗಳನ್ನು ತರಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪಠ್ಯಕ್ರಮ ವಿನ್ಯಾಸ, ಕಲಿಸುವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ನಾವೀನ್ಯತೆ, ತರಗತಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಮರುವಿನ್ಯಾಸ ಹಾಗೂ ಶಾಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ಸಮೃದ್ಧ ವಾತಾವರಣ ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲು ಹಲವು ಕಾರ್ಯತಂತ್ರಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈಗಾಗಲೇ ನಿಪುಣ್ ಭಾರತ್ ಮಿಷನ್ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾ ಜ್ಞಾನ ಕೌಶಲಗಳನ್ನು ಖಾತ್ರಿಪಡಿಸುವಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತಗೊಂಡಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಕೋವಿಡ್-19 ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ರೋಗದಿಂದಾಗಿ ಮಕ್ಕಳು ಔಪಚಾರಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಪಡೆಯುವಲ್ಲಿ ಅಡೆತಡೆಗಳಾಗಿ, ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾನಷ್ಟವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಔಪಚಾರಿಕ ಹಾಗೂ ಅನೌಪಚಾರಿಕ ಕಾರ್ಯತಂತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಕಲಿಕೆಯ ನಿರಂತರತೆಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ್ದಾಗ್ಯೂ ಸಹ ನಿರೀಕ್ಷಿತ ಮಟ್ಟದ ಕಲಿಕೆ ಆಗದಿರುವುದನ್ನು ಹಲವು ಅಧ್ಯಯನಗಳು ತಿಳಿಸಿವೆ. ಈ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಬೇಕಿದೆ. ಸದರಿ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ 'ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ' ಎಂಬ ವಿನೂತನ ಉಪಕ್ರಮವನ್ನು 2022-23ನೇ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಯಲೇಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸಂವಾದಿಯಾಗಿ ಪ್ರಸಕ್ತ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಿಯಲೇಬೇಕಾದ ಪ್ರಮುಖ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಪರಿಕಲ್ಪನೆಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿಯನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳು ಚಟುವಟಿಕೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು, ಮಗುವಿನ ಮುಗ್ಧ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವಂತೆ ರೂಪಿಸಲಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸಬಹುದು ಎಂಬ ಆಶಯ ನನ್ನದಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ, ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿಗಳು ಮತ್ತು ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಪೂರಕವಾಗಿವೆ. ಶಿಕ್ಷಕರು, ಕೈಪಿಡಿಯಲ್ಲಿ ನೀಡಿದ ಮಾರ್ಗಸೂಚಿಯನ್ವಯ ಈ ವಿನೂತನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅದರ ಅಂತಸ್ಸತ್ವದಿಂದ ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಿ, ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕೆಯ ಸುಧಾರಣೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲಾಖೆಯ ಸರ್ವರೂ, ಪೋಷಕವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭಾಗೀದಾರರೆಲ್ಲರೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾಗಿ ಕೈ ಜೋಡಿಸಿ ಈ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ಯಶಸ್ವಿಗೊಳಿಸುತ್ತೀರೆಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಶುಭವಾಗಲಿ............

ಶ್ರೀ ಬಿ.ಸಿ.ನಾಗೇಶ
ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಹಾಗೂ ಪ್ರೌಢ ಶಿಕ್ಷಣ
ಹಾಗೂ ಸಕಾಲ ಸಚಿವರು.

ಮುನ್ನುಡಿ

ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿ–2020ರ ಆಶಯದಂತೆ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕೆ ಮತ್ತು ಅಭಿವೃದ್ಧಿ ನಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಜವಾಬ್ದಾರಿ. ಆದರೆ ಕೋವಿಡ್–19 ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕ ವಿಪತ್ತಿನಿಂದ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯವಾಗಿ ಕಲಿಕಾ ನಿರಂತರತೆಯನ್ನು ಕಾಪಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಕಳೆದೆರಡು ವರ್ಷಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಾಕಷ್ಟು ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂತರವನ್ನು ನೀಗಿಸಲು 2022–23ನೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ ಎಂಬ ವಿನೂತನ ಉಪಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಈ ಉಪಕ್ರಮದ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲಾ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ, ಸಂಖ್ಯಾ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಒತ್ತು ನೀಡಲಾಗುವುದು ಹಾಗೂ ಮಗು ತನ್ನ ಹಿಂದಿನ ತರಗತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಗತ್ಯವಾಗಿ ಗಳಿಸಲೇಬೇಕಿದ್ದ ಕಲಿಕಾ ಫಲಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಕ್ತ ತರಗತಿಯಲ್ಲಿ ಕಲಿಯಲೇಬೇಕಾದ 'ಅತಿ ಮುಖ್ಯ ಕಲಿಕಾ ಫಲ' ಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ, ಚಟುವಟಿಕೆ ರೂಪಿಸಿ, ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿಯನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ನಿಪುಣ್ ಭಾರತ್', 'ವಿದ್ಯಾಪ್ರವೇಶ್'ನಂತಹ ಉಪಕ್ರಮಗಳನ್ನು ಅಂತರ್ಗತಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳು ಶಿಶುಕೇಂದ್ರಿತ, ಕಲಿಕಾ ಹಾಗೂ ಶಿಕ್ಷಕ ಸ್ನೇಹಿಯಾಗಿವೆ. ಚಟುವಟಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ಶಿಕ್ಷಕರಿಗೆ ಅಗತ್ಯ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ನೀಡುವ 'ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿ'ಯನ್ನೂ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ನೀಡಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರ ಸರಿದೂಗಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ತಾವೆಲ್ಲರೂ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತೀರೆಂಬ ಆಶಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತೇನೆ. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ DSERT ಹಾಗೂ SSK ಯ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿನಂದನೆಗಳು. ಈ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸಿದ ಅಜೀಂ ಪ್ರೇಮ್ ಜೀ ಫೌಂಡೇಶನ್ ಸಂಸ್ಥೆಗೂ ಇಲಾಖೆಯ ಪರವಾಗಿ ಅಭಿನಂದನೆಗಳು.

ಡಾ. ಸೆಲ್ವಕುಮಾರ್ ಎಸ್. ಭಾ.ಆ.ಸೇ.
ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ,
ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ

ಆಶಯ ನುಡಿ

ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಬದುಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀ ನಿತ್ಯವೂ ಕಲಿಕಾ ನಿರಂತರತೆ ಅತ್ಯಗತ್ಯ. ಆದರೆ ಕೋವಿಡ್–19 ಸಾಂಕ್ರಾಮಿಕದಿಂದಾಗಿ ಜಾಗತಿಕವಾಗಿ ಕಲಿಕಾ ನಿರಂತರತೆಗೆ ವ್ಯತ್ಯಯ ಉಂಟಾಗಿ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ವೇದ್ಯ. ಇದನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸುವುದು ನಮ್ಮ ಆದ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವಾಗಿದೆ. ನಮ್ಮ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೋವಿಡ್–19 ನಿಂದಾಗಿ ಶಾಲೆಗಳು ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಾಗ ವಿದ್ಯಾಗಮ, ಸಂವೇದ, ವಿಶೇಷ ಸೇತುಬಂಧ ಮುಂತಾದ ಪರ್ಯಾಯ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿದರೂ ಮುಖಾಮುಖಿ ತರಗತಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಇವೆಲ್ಲಾ ಸಮಾಂತರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ ಉಪಕ್ರಮವು ವೈಜ್ಞಾನಿಕ ತಳಹದಿಯ ಮೇಲೆ ಶಿಶು ಕೇಂದ್ರಿತ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಿ ನೀಡುತ್ತಿರುವ ವಿನೂತನ ಪ್ರಯತ್ನ. ಸರಿಸುಮಾರು ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನಡೆಯದೇ, ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿಯೇ ರೂಪಿಸಿದ ಉಪಕ್ರಮ. ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಒಂದು ವರ್ಷದವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯದಾದ್ಯಂತ ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಿ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವನ್ನು ತಾವೆಲ್ಲರೂ ತುಂಬಿಕೊಡುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಉಪಕ್ರಮದ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿ ಅನುಷ್ಠಾನಕ್ಕಾಗಿ ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗೀದಾರರು ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಿರೆಂದು ನಂಬಿದ್ದೇನೆ.

ಡಾ. ವಿಶಾಲ್ ಆರ್. ಭಾ.ಆ.ಸೇ.
ಆಯುಕ್ತರು,
ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ

ಆರಂಭಿಕ ನುಡಿ

ಆತ್ಮೀಯರೇ,

ಎರಡು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಕೋವಿಡ್–19ರ ಕಾರಣದಿಂದ ಔಪಚಾರಿಕ ತರಗತಿಗಳು ನಿರೀಕ್ಷೆಯಂತೆ ನಡೆಯದೇ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು ಶೋಚನೀಯ. ಇದರಿಂದಾಗಿ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರ, ಸಾಮಾಜಿಕ ಹಾಗೂ ಭಾವನಾತ್ಮಕ ಏರುಪೇರುಗಳೂ ಉಂಟಾಗಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಅಡೆತಡೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ, ಕಲಿಕಾ ನಿರಂತರತೆಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳಲು 2022–23ನೇ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ ಉಪಕ್ರಮವನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ. ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಜ್ಞಾನವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದು ಪ್ರಥಮ ಆದ್ಯತೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲಾ ಕಲಿಕೆಗೆ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಅತ್ಯಗತ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಯಾ ತರಗತಿಯ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಕಲಿಕಾ ಫಲಗಳೊಂದಿಗೆ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಜ್ಞಾನದ ಕಲಿಕಾ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನು ಅಂತರ್ಗತಗೊಳಿಸಿ ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ ಉಪಕ್ರಮವನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನೀಡಿರುವ ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳನ್ನು ತಾವು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಬುನಾದಿ ಕಲಿಕಾ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಅನುಕೂಲಿಸುವಿರಿ ಹಾಗೂ ಕಲಿಕಾ ಅಂತರವನ್ನು ಪೂರೈಸುವಿರಿ ಎಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ. ಇದನ್ನು ಶಾಲಾಧಾರಿತವಾಗಿ ಮೌಲ್ಯಾಂಕನ ಮಾಡುತ್ತಾ ನಿಗದಿತ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಮತ್ತು ಪರಿಕಲ್ಪನೆ ಗಳಿಕೆಗೆ ಪ್ರಾಮಾಣಿಕ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುತ್ತೀರಿ ಎಂದು ನಂಬಿರುತ್ತೇನೆ. ತಮ್ಮೆಲ್ಲರ ಬೆಂಬಲದಿಂದ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿ ಅನುಷ್ಠಾನ ಸಾಧ್ಯ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಯಶಸ್ಸನ್ನು ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀಮತಿ ಪಲ್ಲವಿ ಆಕುರಾತಿ ಭಾ.ಆ.ಸೇ

ರಾಜ್ಯ ಯೋಜನಾ ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಸಮಗ್ರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕರ್ನಾಟಕ

ಪ್ರಾಸ್ತಾವಿಕ ನುಡಿ

ಆತ್ಮೀಯರೇ,

ಹೊಸ ಶತಮಾನದ ಆಶಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಂಡ ರಾಷ್ಟ್ರೀಯ ಶಿಕ್ಷಣ ನೀತಿ–2020ರ ಅನುಷ್ಠಾನ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿನ ಬದಲಾವಣೆಗೆ ನಾವೆಲ್ಲರೂ ತೆರೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಿದೆ. ಅದರ ಜೊತೆಗೆ ಕೋವಿಡ್ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತ ಪರಿಣಾಮವನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸುವ ಹೊಣೆಗಾರಿಕೆ ಮಹತ್ತ್ವದ್ದಾಗಿದೆ. ಕಳೆದ ಎರಡು ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ಮಾಧ್ಯಮಗಳನ್ನು ಬಳಸಿಕೊಂಡು ವಿದ್ಯಾಗಮ, ಸಂವೇದದಂತಹ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಉಪಕ್ರಮಗಳ ಮೂಲಕ ಮಾಡಿದ ಪ್ರಯತ್ನಗಳ ನಡುವೆಯೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಕಲಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಲಿಕಾ ಅಂತರ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು ವಾಸ್ತವದ ಸಂಗತಿ. ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟ, ಕಲಿಕಾ ಅಂತರ ಪೂರೈಸುವ ಯೋಜನೆಯೇ 'ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ' ಉಪಕ್ರಮ. ಈ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತ ಉಪಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಈ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಬುನಾದಿ ಸಾಕ್ಷರತೆ ಮತ್ತು ಸಂಖ್ಯಾಜ್ಞಾನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವುದರೊಂದಿಗೆ, ಹಿಂದಿನ ಎರಡು ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷಗಳ ಆಯ್ದ ಕಲಿಕಾಫಲಗಳು ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಕ್ತ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಲಿಯಲೇಬೇಕಾದ ಅತ್ಯಗತ್ಯ ಕಲಿಕಾಫಲಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸುವ ಗುರಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಕಲಿಕಾ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಸಾಧ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ 'ಶಿಕ್ಷಕರ ಕೈಪಿಡಿ' ಮತ್ತು ಶಿಶುಕೇಂದ್ರಿತ ಕಲಿಕಾ ಪೂರಕ ಚಟುವಟಿಕೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ 'ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆ'ಗಳ ಪುಸ್ತಕ ಎಂಬ ಎರಡು ಸಾಹಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕಲಿಕಾ ಹಾಳೆಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಕಲಿಯಲೇಬೇಕಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಪರಿಕಲ್ಪನೆ ಮತ್ತು ಕಲಿಕಾಫಲಗಳನ್ನು ಕೇಂದ್ರೀಕರಿಸಿದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಮಕ್ಕಳ ಕಲಿಕಾ ನಷ್ಟವನ್ನು ಸರಿದೂಗಿಸಲು ಎಲ್ಲಾ ಭಾಗೀದಾರರು ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿ ಈ ಮೂಲಕ ವಿನಂತಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ಕಾರ್ಯಾಭಿವೃದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸಿಕೊಂಡ ಇಲಾಖಾ ಮಿತ್ರರು ಮತ್ತು ಅಜೀಂ ಪ್ರೇಮ್‌ಜೀ ಫೌಂಡೇಶನ್ ಇವರಿಗೆ ಅಭಿನಂದನೆಗಳನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಶುಭವಾಗಲಿ.

ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಮಂಗಲ ವಿ.

ನಿರ್ದೇಶಕರು, ರಾಜ್ಯ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಶೋಧನೆ ಮತ್ತು ತರಬೇತಿ ಇಲಾಖೆ, ಬೆಂಗಳೂರು

ಪರಿಕಲ್ಪನೆ & ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ	
ಡಾ॥ ಎಸ್ ಸೆಲ್ವಕುಮಾರ್ ಭಾ.ಆ.ಸೇ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರ್ಯದರ್ಶಿಗಳು ಪ್ರಾಥಮಿಕ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ, ಬೆಂಗಳೂರು	**ಡಾ. ವಿಶಾಲ್ ಆರ್.** ಭಾ.ಆ.ಸೇ ಆಯುಕ್ತರು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಶಿಕ್ಷಣ ಇಲಾಖೆ, ಬೆಂಗಳೂರು
ಶ್ರೀಮತಿ ಪಲ್ಲವಿ ಆಕುರಾತಿ. ಭಾ.ಆ.ಸೇ ರಾಜ್ಯ ಯೋಜನಾ ನಿರ್ದೇಶಕರು ಸಮಗ್ರ ಶಿಕ್ಷಣ ಕರ್ನಾಟಕ, ಬೆಂಗಳೂರು	**ಶ್ರೀಮತಿ ಸುಮಂಗಲ ವಿ.** ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಡಿ.ಎಸ್.ಇ.ಆರ್.ಟಿ ಬೆಂಗಳೂರು

जिल्हा शिक्षण आणि प्रशिक्षण संस्था, चिक्कोडी साहित्य रचना समिती	
सतीश के. आर. सह. शिक्षक, स.उ.प्रा. शाळा. मलवगोप्प शिमोगा	**मंजुनाथ बी. एन.** सह. शिक्षक, स.उ.प्रा. शाळा. करेमट्टी होसनगर
रघू जी. सह. शिक्षक, स.उ.प्रा. शाळा. अलवळ्ळी होसनगर	**दादावल्ली एम.** सह. शिक्षक, स.प्रौढ शाळा, तेवर

परिशिलक
डॉ. हरिप्रसाद जी. व्ही. वरिष्ठ प्राध्यापक, डायट-शिवमोग्गा

भाषांतर समिती सदस्य	
श्री एस.आर.मरटी (स.शि.) स.मराठी उ.प्राथ शाळा, इंगळी. जि: चिक्कोडी	**श्री एम. एस. कोळी (स.शि.)** स.मराठी उ.प्राथ शाळा, मानेवाडी. जि: चिक्कोडी
श्री. एम. ए. पाटील (स.शि.) स.मराठी उ.प्राथ शाळा, संभाजी नगर, निपाणी	

भागीदार

अजीम प्रेमजी फौंडेशन

आणि

इ.वि.जी. विभाग डी.एस.ई.आर.टी

बेंगळूरू

अनुक्रमणिका

इयत्ता : 7 वी **विषय : समाज विज्ञान**

अ.न.	घटकाचे नांव	पान नं.
1	इतिहासाचे स्तोत्र	1
2	इतिहासाची कालगणना	6
3	मध्ययुगीय भारताचा पाया	9
4	मध्ययुगीय भारत ऐतिहासिक कालगणना	14
5	उत्तर आणि दक्षिण भारतातील ऐतिहासिक घटनांमधील आंतरसंबंध	17
6	मध्यकालीन राजवटीची पद्धती	19
7	सामाजिक धार्मिक परिस्थिती	30
8	युद्धाची कारणे व परिणाम	33
9	जलमार्गाचा शोध	38
10	ईस्ट इंडिया कंपनीचा विस्तार	44
11	ब्रिटिश राजवटीत शेतीवरील परिणाम	46
12	भारताचे पहिले स्वातंत्र्ययुद्ध आणि ब्रिटिश सुधारणा	51
13	सामाजिक आणि धार्मिक सुधारणा	54
14	गांधीयुग	56
15	कर्नाटक एकीकरण आणि सीमावाद	59
16	दिशा	63
17	नकाशे	68
18	खंड	72
19	हवामान आणि वातावरण	76
20	आशिया खंड	80
21	संविधानाची गरज	81
22	मूलभूत हक्क आणि कर्तव्य	87
23	राज्याची मार्गदर्शक तत्वे	89
24	आमचे संरक्षण दल	91

प्रिय विद्यार्थी मित्रहो,

Covid-19 एका संसर्गजन्य रोगाला तोंड देत इयत्ता 7 वी च्या वर्गात येईपर्यंत तुम्ही मौजमजा, अभ्यास हे सर्व सोडून देऊन आलेल्या प्रसंगाला समर्थपणे तोंड दिला, खरंच तुम्ही हुशार मुले आहात.

सातवी वर्गामध्ये समाज विज्ञान शिकण्यासाठी वर्गामध्ये अवगत करावयाचे अध्ययन अंश यांची माहिती दिली आहे. पुढच्या वर्षी आठवीच्या वर्गात गेल्यावर समजणार नाही म्हणून काही कृती या अध्ययन पुस्तकात दिली आहेत. तुम्हाला तुम्ही स्वतः अथवा तुमच्या मित्रांबरोबर तसेच गरज असल्यास शिक्षकांच्या मदतीने या पुस्तकात दिलेल्या कृती तुम्ही करा. यामध्ये तुम्ही स्वतः करावयाच्या कृती भरपूर आहेत. त्यांचे अध्ययन चांगले व परिणामकारक होईल.

या पुस्तकातील कृती खालील प्रमाणे वापरा.

- स्वत: किंवा तुमच्या मित्रांसोबत दिलेल्या कृतीमध्ये सहभागी व्हा.
- दिलेल्या विषयाचा विचार करा. जास्तीत जास्त तुमचे मित्र, भाऊ, बहीण, शिक्षकांसोबत दिलेल्या विषयी संबंधी बोला.
- तुमच्या पाठ्यपुस्तका सोबत इथे दिलेल्या साहित्याचे वाचन करा.
- अध्ययन अंशामध्ये दिलेल्या कृती करा.
- आणखी काही जास्तीची माहिती हवी असल्यास शिक्षकांबरोबर चर्चा करा. तसेच मुख्य पानावर दिलेल्या संकेतस्थळावर पत्र अथवा इमेल द्वारे संपर्क साधा.
- आनंदाने शिका, उत्साहाने खूप मोठे व्हा.

अध्ययन अंश 1

इतिहासाचे स्त्रोत

अध्ययन निष्पत्ती: 1) इतिहासाचे स्त्रोत समजून घेणे

मुलांनो,

इतिहास म्हणजे भूतकाळातील घटनांची सुसंगतपणे दिलेली माहिती होय. भूतकाळात जे काही घडले ते समजून घेणे, त्या कालखंडातील बदल समजून घेणे, याचा आपल्याला होणारा फायदा, त्यापासून आपण आपले पूर्वज कसे होते ? काय करत होते ? त्याचा मानवी विकासातील योगदान काय ? हे समजून घेऊन त्यांनी केलेल्या चुका टाळून भविष्यकाळातील प्रगती करणे इतिहासाच्या अभ्यासातून शक्य होते. त्याच बरोबर प्रथम आपण आपले कुटुंब, शाळा व आपल्या परिसराचा इतिहास समजून घेतला पाहिजे. तर चला आता आपण आपल्या शाळेच्या इतिहासा पासून सुरुवात करुया.

अध्ययन पत्रक 1

कृती 1: माझ्या शाळेविषयी मला किती माहिती आहे?

तुमच्या शाळेचे चित्र काढून खालील माहिती भरा.

सध्याचा तपशील		मागील तपशील	
मुख्याध्यापकांचे नाव		शाळा स्थापना वर्ष	
शिक्षकांची संख्या		उद्घाटन केलेली व्यक्ती	
विद्यार्थ्यांची संख्या		प्रथम मुख्याध्यापकांचे नाव	
वर्गखोली संख्या		शाळा प्रारंभी शिक्षक संख्या	
शाळा असणारा प्रदेश (गाव आणि सर्व्हे नंबर)		शाळा प्रारंभी असणारी विद्यार्थी संख्या	
शाळा सुविधा-ग्रंथालय, संगणक, प्रयोगशाळा.		शाळा सुरुवातीस असणारी वर्ग खोल्यांची संख्या	
खेळाचे मैदान		शाळा असणारा प्रदेश (गाव आणि सर्व्हे नंबर)	
इतर माहिती		शाळा प्रारंभी असणाऱ्या सुविधा- (ग्रंथालय, संगणक, प्रयोगशाळा)	

शाळा प्रारंभापासून आतापर्यंत झालेले मुख्य बदल लिहा.

____

____

____

____

____

____

____

____

* **सुचना:** ही माहिती संग्रहीत करण्यासाठी माजीविद्यार्थी, जेष्ठ व्यक्ती,पालक तसेच शिक्षक,शाळा फलक, जुने फोटो यांची मदत घ्या.

कृती 2: अशा रितीने आपण शाळेची माहिति मिळविली आहे.त्यावर चर्चा करुया.

मुलांनो!

- शाळा प्रारंभावेळची माहिती तुम्ही कशी मिळविली ?
- कोणी मदत केली ? कोणत्या कागदपत्रांची मदत झाली ?
- शाळेची माहिती संग्रहीत करण्यासाठी अशा अनेक घटकांची मदत झाली आहे. शाळा स्थापनेपासून आतापर्यंत झालेल्या अनेक बदलांबद्दल आपण समजून घेतले आहे.

वरील माहिती सांगितलेल्या व्यक्ती शाळेच्या इतिहासाचा आधार आहेत. मग मानव व पूर्व काळातील लोक कसे बदलले आहेत? कोणी राज्य केले ? कोणत्या घटना घडल्या ? आम्हाला कसे कळले ? आजच्या जगाचा इतिहास पूर्व संस्कृती काळापासून शाळा इतिहास याची माहिती कोणत्या घटकामुळे समजली ? ते पाहू.

अध्ययन पत्रक 2

कृती 1: चित्र पाहून ओळखा, नाव देऊ या.

वरील चित्रांची नावे लिहा.यातून आपण काय शिकू शकतो यावर तुमचा अभिप्राय लिहा व वर्गात चर्चा करा.

____

____

कृती 2: मुलांनो! वरील कृतीतून इतिहासाचे स्त्रोत कोणते हे समजले.आता या चित्रांच्या आधारे खालील कोष्टकात या स्त्रोतांचे वर्गीकरण करा.

साहित्यीक स्त्रोत	**पुरातन स्त्रोत**

कृती 3: इतिहास लेखनासाठी सहाय्यक ठरणाऱ्या तुमच्या परिसरातील स्मारकांची यादी करा.

कृती 4: तुमच्या गावचा इतिहास समजण्यासाठी कोणताही एक पुरावा तुमच्या गावातील जेष्ठ व्यक्ती,शिक्षकांच्या मदतीने तुमच्या गावचा इतिहास लिहून वर्गासमोर सादर करा.

आपण इतिहास लेखनासाठी ऐतिहासीक पुरावे किती महत्वाचे आहेत हे समजून घेतले आहे. इतिहासात पुरावे नसतील तर त्या घटना काल्पनीक समजल्या जातात त्यामुळे इतिहास समजावून घेताना ऐतिहासीक पुरावे महत्वाचे असतात.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 2

इतिहासातील कालगणना

अध्ययन निष्पत्ती 2: ऐतिहासिक कालगणनेची वैशिष्ट्ये ओळखणे.

मुलांनो .! लक्ष द्या.

एका वर्षातील दिवस किती?

दशक म्हणजे काय ?

तसेच दशक म्हणजे किती?

या प्रश्नांना उत्तरे देऊ शकाल ?

दशक म्हणजे दहा म्हणजे दहा वर्ष

शतक म्हणजे ______________

माहितीसाठी: इतिहासामध्ये कालगणनेला अतिशय महत्त्व आहे. आपण 365 दिवसांचे 1 वर्ष मानतो तसेच, 10 वर्षांचे दशक, 100 वर्षाचे शतक, 1,000 वर्षाला सहस्त्र म्हणतो.इ.स. पूर्व म्हणजे इ.स.वी सनापूर्वीचा काळ व इ.स. म्हणजे इ.स.वी सना नंतरचा काळ समजला जातो.

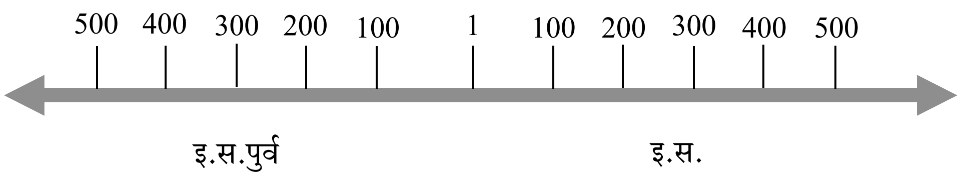

अध्ययन पत्रक 3

कृती 1: चला शतक समजावून घेऊया.

आज आम्ही कोणत्या शतकात आहोत ?

शतक म्हणजे शंभर वर्ष उदा. इ.स. 1 ते 100 वर्षापर्यंत चे शतक पहिले, 1901 ते 2000 या वर्षांना विसावे शतक म्हणतात. 21 वे शतक कोणत्या वर्षापासून सुरू होते ते कोणत्या वर्षी संपेल?

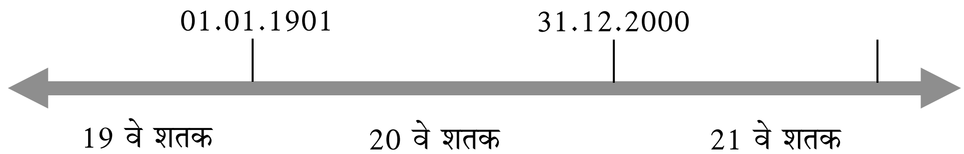

कृती 2: खालील तक्त्यामध्ये दिलेले वर्ष ते कोणते शतक आहे ते शोधा.

वर्ष	शतक
इ.स. 1947	20 वे शतक
इ.स. 2021	
इ.स. 1885	
इ.स. 1600	
इ.स. 1550	
इ.स. 1951	

कृती 3: कालक्रमानुसार लिहूया.

1. खालील घटना कालक्रमानुसार लिहा.

- तुम्ही जन्मलेले वर्ष
- भारत स्वतंत्र झालेले वर्ष
- तुम्ही शाळेत दाखल झालेले वर्ष
- भारताचे पहिले स्वातंत्र्य युद्ध

1. ______________________

2. ______________________

3. ______________________

4. ______________________

2. खालील घटना कालमापन रेषेवर दाखवा.

1. तुम्ही जन्मलेले वर्ष
2. भारत स्वतंत्र झालेले वर्ष
3. भारताचे पहिले स्वातंत्र्य युद्ध

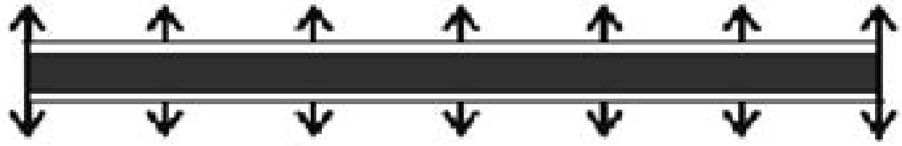

इ.स.1500 इ.स.1600 इ.स.1700 इ.स.1800 इ.स.1900 इ.स.2000 इ.स.2100

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 3

मध्ययुगीन भारताच्या इतिहासाचा पाया

अध्ययन निष्पत्ती: मध्ययुगीन भारताचा इतिहास पुन्हा तयार करण्यासाठी एक उपयुक्त स्त्रोत

इतिहास वाचताना पुरावे फार महत्त्वाचे असतात. त्यांच्याशिवाय इतिहास जाणून घेणे कठीण आहे. त्याच्यासाठी काही पुरावे हवे आहेत ते आम्ही एक उदाहरणाद्वारे पाहूया.

तुमचा जन्म ज्या वर्षी झाला. त्याचे जन्म प्रमाणपत्र हा इतिहास नोंदीचा पुरावा मानला जातो.

आपल्याला आपल्या पूर्वजांचा इतिहास जाणून घ्यायचा झाल्यास त्याचे निवासस्थान, इमारती त्यांनी वापरलेल्या वस्तू, त्यांनी लिहिलेल्या नोंदी यांचा उपयोग होतो. आपल्या देशातील राजघराण्यांचा इतिहास जाणण्यासाठी ही अशा नोंदी खूप उपयुक्त ठरतात. त्या काळातील स्मारके, नाणी त्या काळात रचलेले साहित्य, समाधी त्याचबरोबर, शिल्पे यांना आपण विसरता कामा नये. अशा वस्तू आपणास सापडल्यास आपण त्याचे जतन केले पाहिजे.

या अगोदरच्या वर्गात आपण अनेक राजघराण्याबद्दल शिकला आहातच. त्या आधारे आपण मध्ययुगीन भारताचा इतिहास समजून घेण्यास मदत होईल हे समजून घेऊ.

अध्ययन पत्रक 4

इतिहास रचनेला सहाय्यक मुद्दे

कृती 1: मुलांना खाली तुम्हाला हळेबीड येथील होयसळ मंदिरातील काही शिल्पांची छायाचित्रे दिलेली आहेत तुम्ही त्यांचे निरीक्षण करा तुम्ही निरीक्षण केलेले काही ठळक मुद्दे लिहून काढता का ?

1. वेशभूषा आणि केशरचना

____

____

____

____

____

2. नृत्य व संगीत वाद्य

____

____

____

____

3. काम आणि उपकरणे

4. विधी आणि प्रथा.

5. वरील विषयां व्यतिरिक्त जादाची माहिती लिहा.

अध्ययन पत्रक 5

ऐतिहासिक दाखले

कृती 1: तुमच्या पुस्तकात वास्तुशिल्प कलेचे प्रकार दिले आहेत. तुमच्या शिक्षकांबरोबर चर्चा करा. विविध वास्तू शिल्पाची माहिती गोळा करा.

कृती 2: मुलांनो खाली विजय नगर, बहामनी आणि आदिलशाही घराण्यातील काही स्मारके दिलेली आहेत. ही स्मारके ओळखून त्याचा इतिहास लेखनास कशी मदत होते याची वर्गात चर्चा करा.

विजय विठ्ठल देवालय हम्पी

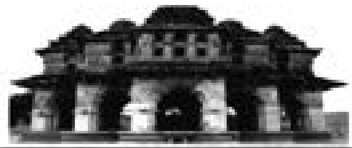

कमल महल हम्पी

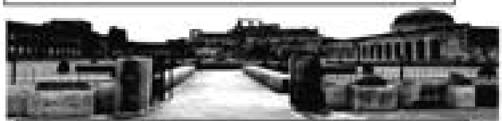

सोळा खांबी मशीद बिदर

मोहम्मद गवानचा मदरसा बिदर

इब्राहिम रोजा विजयपूर

मेहतर महल विजयपूर

हिंदुशैली	इस्लामिक शैली	इंडो इस्लामिक शैली

कृती 1: मुलांनो मध्ययुगीन काळात इमारती निर्माण करताना मुस्लीम राज्यकर्त्यांनी हिंदू शैलीचा व हिंदू राज्यकर्त्यांनी इस्लामीक शैलीचा वापर केला होता. यामधून आपण काय शिकू शकतो. याबद्दल वर्गात चर्चा करा.

कृती 2: तुमच्या गावातील अथवा परिसरातील ऐतिहासीक स्मारकाचे चित्र खालील कोष्टकात चिकटवा व त्यासंबंधीत वास्तुशिल्प, काळ, कोणी बांधले इ. माहीती लिहा.

चित्र	विवरण
चित्र येथे चिकटवा	

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 4

मध्ययुगीन भारताची कालगणना

अध्ययन निष्पत्ती: उत्तर व दक्षिण भारताशी संबंधीत ऐतिहासीक घटनांची कालगणना समजून घेणे.

कालानुक्रमे अर्थ समजावून घेऊया!

आपला इतिहास समजून घेण्यासाठी कालगणना म्हणजे घटना समजून घेणे आवश्यक आहे. हा विषय समजावून घेण्यासाठी आमच्या कुटुंबाच्या कालक्रमणा बद्दल बोलूया.

शिक्षक: तुमच्या घरात कोणकोण आहेत ?

मुले: सर बाबा, आई, भाऊ, बहीण, काकी हे सर्व जण आहेत.

शिक्षक: होय मग सांगा पाहू, त्यांच्यापैकी अगोदर कोण जन्मले आहे ?

मुले: सर आमचे काका, नंतर वडील, आत्या, नंतर काकांचा मुलगा आणि शेवटी मी.

शिक्षक: होय किती छान सांगितलं. हे तुला कसे माहीत झाले ?

मुले: आमच्या घरी सर्वात अगोदर काका जन्मले आणि शेवटी मी म्हणून मला व्यवस्थित समजले.

शिक्षक: फार छान, मुलांनो ,यालाच आपण काल रेषा म्हणतो. मी तुम्हाला एक उदाहरण देतो ते सोडवा पाहू.

अध्ययन पत्रक 6

घटनांचा कालानुक्रम

कृती 1: मुलांनो तुमच्या कुटुंबात घडलेल्या प्रमुख घटना कालानुक्रमे लिहा? उदा. तुमच्या कुटुंबातील सदस्यांचा जन्म, घरामध्ये साजरा केला जाणारा सण समारंभ इत्यादी.

अ.नं.	इ.स.	घटना	घटनेशी संबंधित व्यक्ती

शिक्षक: सर्वांनी व्यवस्थित लिहिलं काय? आता तुम्हाला घटनाक्रम म्हणजे काय हे माहित झाले आहे चला आपण मध्यकालीन भारताच्या इतिहासातील इतर राज्ये तसेच त्यांचा कारभार इत्यादी घटना क्रमानुसार समजावून घेऊया.

मध्ययुगीन भारतातील प्रमुख घटनाक्रम

अ.नं.	इ. स.	घटना	घटनेला संबंधित व्यक्ती
1	1000-1027	महंमद गझनीचे हल्ले	मोहम्मद गझनी
2	1191-1192	पहिली आणि दुसरी तरायनची लढाई	पृथ्वीराज चव्हाण आणि महंमद घोरी
3.	1206	दिल्ली सुलतानाच्या राजवटीची स्थापना	कुतुबुद्दीन ऐबक
4	1308-1309	अल्लाउद्दीन खिलजी ची दक्षिण भारतातील स्वारी	अल्लाउद्दीन खिलजी मलीक कपूर
5	1327	दिल्लीहून दौलता बादला राजधानीचे स्थलांतर	मोहम्मद बिन तुघलक
6	1336	विजयनगरच्या साम्राज्याची स्थापना	हरिहर आणि बुक राजे
7	1347	बहामनी साम्राज्याची स्थापना	हसन गंगु
8	1398	भारतावर तैमूर चा हल्ला	तैमुर
9	1489	आदिलशहाच्या राज्यांची स्थापना	युसूफ आदिल खान
10	1526	पहिले पानिपतचे युद्ध	बाबर आणि इब्राहीम लोदी
11	1556	पानिपतचे दुसरे युद्ध	अकबर आणि हेमू
12	1565	तालीकोटचे युद्ध	रामराय आणि चार शाह्या
13	1582	दिने इलाही ची स्थापना	जलालुद्दीन मोहम्मद अकबर
14	1686	विजापूरचे वंश	आलमगीर (औरंगजेब) सिकंदर आदिलशहा
15	1707	औरंगजेबाचा मृत्यू	औरंगजेब

मध्ययुगीन कालानुक्रम माहितीपत्रकात दिलेली वेळ, घटना आणि संबंधित व्यक्ती ओळखा आणि होऊन गेलेल्या घटना काला क्रमानुसार समजावून घ्या. आता मी तुम्हाला काही प्रश्न विचारतो त्याची उत्तरे द्या पाहू.

अध्ययन पत्रक 7

कृती 1: खालील घटना दिलेल्या रिकाम्या जागेत कालक्रमानुसार लिहा.

1. पानिपतची पहिली लढाई
2. विजयनगर साम्राज्याची स्थापना
3. तालीकोटचे युद्ध
4. तेरेन युद्ध
5. अल्लाउद्दीन खिलजीची दक्षिण भारतातील स्वारी

1. ____________________
2. ____________________
3. ____________________
4. ____________________
5. ____________________

कृती 2: कालगणनेच्या रेषे वर दिलेल्या घटना लिहा.

1. बहुमनी राज्याची स्थापना   2. तैमुरी हल्ले

3. दिन ए इलाही ची स्थापना   4. दुसरे पानिपतचे युद्ध

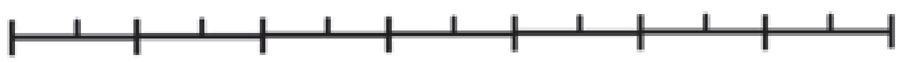

1000 सा.श. 1100 1200 1300 1400 1500 1600 1700 सा.श.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 5

उत्तर आणि दक्षिण भारतातील ऐतिहासिक घटनांमधील अंतर संबंध.

अध्ययन निष्पत्ती: उत्तर आणि दक्षिण भारतातील ऐतिहासिक घटनामधील अंतर संबंध स्पष्ट करणे.

मुलांनो,

जेव्हा आपण एखाद्या भागात राहतो तेव्हा आपण एकमेकांना कोणत्या ना कोणत्या संबंधाने ओळखतो. ते आपल्याला ओळखतात. काही घटना देखील आपले नाते वाढवू शकतात किंवा खराब करू शकतात. उदा. आपल्या कुटुंबात सर्वांचे चांगले नाते आहे पण संपत्तीसाठी आपल्यात भांडणे होतात आणि नाती बिघडतात .

मुलांनो, त्याचप्रमाणे कृष्णा आणि तुंगभद्रा नद्यांच्या खोऱ्यात विजयनगर आणि बहामनी राज्याच्या दरम्यान सुपीक प्रदेश होता. दोन्ही राज्यांमध्ये त्यांच्या वर्चस्वासाठी नेहमीच वाद होत आले आहेत. त्याचप्रमाणे उत्तर भारतातील अनेक राज्ये संपत्ती आणि प्रादेशिक विस्तारासाठी दक्षिणेकडील राज्य घराण्यावर युद्ध करत होती. त्या व्यतिरिक्त त्यांचे वैवाहिक संबंध आणि व्यवसायिक व्यवहार आहेत. इथे उल्लेखनीय बाब म्हणजे ही घराणी नाते नसतानाही आपल्या अस्तित्वासाठी लढले. आता मी तुम्हाला एक कृती रेतो ती पुर्ण करा. ज्यामुळे परस्पर संबंध करते वाढतात हे तुमच्या लक्षात येइल.

अध्ययन पत्रक 8

कृती 1: मुलांना तुमच्या पाठ्य पुस्तकाचा आधार घेऊन उत्तर भारत आणि दक्षिण भारतातील कोणकोणत्या राज्यांचे दक्षिण भारतातील कोणकोणत्या राज्यांबरोबर कोणत्या प्रकारचे संबंध जोपासले होते ते समजावून घेऊ या.

____

____

____

____

____

कृती 2: मुलांनो तुमचे गाव व शेजारील गावांनी कोणत्या प्रकारचे संबंध जोपासले आहे ते विचारा व समजावून घेऊ नंतर वर्गात चर्चा करा.

____

____

____

____

____

विचार करा! आणि असे का याचा अर्थ समजून घ्या.

तुमच्या रोजानऱ्यां बरोबर कोणत्या प्रकारचे संबंध जोपासले आहेत समजावून घेऊन त्याचे महत्व समजून घ्या.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 6

मध्ययुगीन शासन पद्धती

अध्ययन निष्पत्ती: मध्ययुगीन काळातील शासान पध्दती समजून घेणे.

आपण कोणतेही एक राज्य घेतले तर सर्व कामे एकट्यानेच करावयाची म्हटली तर अशक्य आहे म्हणून आपण एक एक काम वाटून घेऊन त्या प्रकारे करू शकतो. उदा. आई स्वयंपाक घर सांभाळते, वडील घरची जवाबदारी आणि तुमचा अभ्यास घेतात. त्याचप्रमाणे आपण आपल्या इतिहासाचा अभ्यास करताना त्यांची प्रशासकीय पद्धती कशी होती ? ते कोण पाहत होते? या गोष्टी फार महत्त्वाच्या आहेत. प्रथम आपण आपल्या गावाबद्दल बोलूया.

शिक्षक: मुलांनो तुमच्या गावात ग्रामपंचायत अथवा नगरपंचायत आहे का ? येथील प्रशासकीय काम कोण पाहते ?

मुले: आमच्या गावातील पंचायत सदस्य, ग्राम विकास अधिकारी, अध्यक्ष, लिपिक इ.

शिक्षक: ते तुमच्या गावात कोणकोणती कामे करतात ते सांगा पाहू ?

मुले: गटार बांधणे, घर बांधून देणे, पाणी पुरवठा करणे तसे घरफाळा व पाणीपट्टी भरून घेण्याचे काम करतात.

शिक्षक: तुम्ही जर तुमच्या गावातील घरफाळा किंवा पाणीपट्टी भरली नाही तर ते काय करतात ?

मुले: पाणीपुरवठा बंद करतात व दंड वसूल करतात.

शिक्षक: ठीक आहे. तर आज मी तुम्हाला य संबंधित एक काम सोपवितो ते उद्या सर्वानी पूर्ण करून येणेचे आहे.

अध्ययन पत्रक 9

कृती 1: तुमच्या गावातील किंवा नगर पंचायत ग्राम विकास अधिकारी, मुख्याधिकारी लिपिक यांच्यापैकी एकाला भेटून ते कोणते काम करतात ? प्रशासकीय काम फक्त कशा प्रकारे चालवतात ? याविषयी वर्गात येऊन माहिती सांगू शकतात.

मुलांनी भेट देऊन मिळवलेली माहिती वर्गामध्ये सर्वांबरोबर चर्चा करावी.

शिक्षक: तुम्ही तुमच्या गावातील अधिकारी करा प्रकारे प्रशासन चालवतात याविषयी समजून घेतले आहातय ना? आता आपण मध्ययुगीन काळात विजयनगर, दिल्लीये सुलतान आणि मुगलकाळात प्रशासनात अनेक सुधारणा केल्या होत्या त्या सुधारणा कोणत्या? कशा झाल्या याबद्दल समजावून घेऊ.

वाचूया व अर्थ समजावून घेऊया.

इक्ता पद्धती: गुलाम वंशजाची प्रशासन व्यवस्था लागू करताना इक्ता पद्धतीच्या अंतर्गत राज्य मोठ्या आणि लहान घटकांमध्ये विभागली गेली आणि विश्वासू सैनिकांना प्रशासक म्हणून नियुक्ती दिली गेली तर काही पद्धत वेतन आधारित होती फिरोज शहा तुघलकच्या काळात जमीन वाटप वंशपरंपरेने चालू झाली. इक्ता म्हणजे जमिनीचा महसूल वसुलीची एक पद्धत.

मनसबदारी पद्धती: अकबराने नवीन अमलात आणलेली ही पद्धत होय. मनसब म्हणजे श्रेणी आणि मान अशा मनसबदार यांना त्यांच्याकडे असणाऱ्या सैन्यांच्या संख्येच्या आधारावर श्रेणी देण्यात येत असे. अतिशय कमी दहा सैनिक तसेच जास्तीत जास्त 12000 सैनिक होते. प्रत्येक मनसब व्यवस्थापनासह आर्थिक वसुली कायदा आणि सुविधा व्यवस्था राखणे महत्त्वाचे होते. बहुतेक मनसबदार विदेशी होते. त्यांना पगार हा पैशाच्या स्वरूपात दिला जात होता.

नायकत्व पद्धती: विजयनगर साम्राज्याच्या प्रशासकीय व्यवस्थेला नायकत्व पद्धती असे म्हणतात. प्रत्येक प्रांताला एक नायक नेमणूक करण्यात येत होती. यांना आर्थिक वसुली, सैन्याची देखभाल, सुव्यवस्था त्याचबरोबर गरज भासल्यास राज्याला सैन्यपुरवठा करावा लागे एवढेच नव्हे तर सर्वांच्या प्रगतीसाठी कृषी पद्धती, पाणीपुरवठा, कला आणि वास्तू तसेच लोक कल्याणकारी योजनांना प्रोत्साहन देत होते.

अध्ययन पत्रक 10

मध्ययुगीन भारतातील प्रशासकीय पध्दती

कृती 1: वरील प्रशासकीय पद्धती लागू झालेल्या प्रदेशांचे नकाशे खाली दिली आहेत. त्यांचे आपण वाचन करूया व समजावून घेऊया.

कृती 2: वरील नकाशांचे निरीक्षण करून भारताच्या नकाशात मनसबदारी इक्ता नायकत्व पद्धती लागू असलेले प्रदेश ओळखा.

कृती 3: इक्ता मनसबदारी पद्धती तसेच नायकत्व पद्धतीमध्ये दिसून येणाऱ्या समान मुद्यांची यादी करूया.

इक्ता पद्धत	मनसबदारी पद्धत	नायकत्व बद्दल

मुलांनो,

आम्ही वरील कृती करण्या बरोबर तेथील कामकाज कसे होते ? हे चांगल्या प्रकारे समजावून घेतले. मुलांनो इतिहास समजावून घेतेवेळी तेव्हा तेथील लोकांचा व्यापार, देवाण-घेवाण कसे करत होते? काय विकत होते? कोठे विकत होते ? हे आपण समजावून घेणे फार महत्त्वाचे आहे. आता आपण सुरुवातीस आपल्या आजूबाजूचा व्यापारी संकुलात व्यवस्था कशी आहे ते समजावून घेऊया व नंतर पुढे जाऊया.

मुलांनो, तुम्ही आपल्या गावचा किंवा इतर गावचा बाजार पहिला आहे काय?

मुले: पाहिला आहे सर, आमच्या गावात मोठे व्यापार संकुल आहे तेथे शेळ्या-मेंढ्या, जनावरे, भाजीपाला, कडधान्ये हे सर्व विकले जाते.

शिक्षक: तेथे त्या सर्व वस्तू कोण आणते ? तेथे कोणीही आणून आपल्याला वस्तू विकू शकतात का ? ते विकण्यासाठी काही नियम आहेत का ?

मुलांनो, आपण आपल्या जवळच्या कोणत्याही एका बाजाराला किंवा व्यापार व्यापार संकुलाला भेट देऊया व तेथील कामकाजाची यादी करूया. चला, आपण उद्या या विषयी चर्चा करुया.

शिक्षक: आम्ही आपल्या जवळच्या बाजारा विषयी चर्चा करून समजावून घेतले आहे. आज आपण मध्यकालीन भारतीय व्यापार व्यवस्था आणि सुधारणे विषय समजावून घेऊन काही कृती करूया. आता आपण त्याच्या विषयी थोडीशी माहिती वाचून, समजावून घेऊ.

अल्लाउद्दीन खिलजीच्या व्यापारी सुधारणा

अल्लाउद्दीन खिलजीच्या प्रमुख सुधारणांमध्ये बाजार समिती नियंत्रण धोरण अतिशय महत्वाचे आहे. या धोरणा अंतर्गत अल्लाउद्दीन खिलजीने पुढील चार प्रकारच्या समितीचीबाजार स्थापना केली होती.

- **गल्ला बाजार /अनाज मंडी (धान्य बाजार):** या बाजारांमध्ये सर्व प्रकारची धान्ये योग्य किमतीमध्ये विकली जात असत. ही बाजारपेठ व्यवस्थितपणे चालण्यासाठी धान्य रूपामध्ये कर वसुली केली जात असे. शेतकऱ्यांकडून खरेदी केलेले धान्य व बाजारपेठेमध्ये विकल्या जाणाऱ्या धान्याच्या साठी किमान आधारभूत किंमत निश्चित करण्यात आली होती. या बाजार व्यवस्थेमध्ये मापने व वजन यामध्ये कोणतीही फसवणूक होऊ नये यासाठी एक नियमावली बनविण्यात आली होती. एखादे वेळी अशी फसवणूक झाल्यास कठीण शिक्षेची तरतूद करण्यात आली होती.
- **सराय –इ– अदल (वस्त्र बाजार):** ही एक तयार वस्तू विक्रीची व्यवस्था होती. याठिकाणी विविध प्रकारच्या वस्त्रांची निश्चित केलेल्या दरामध्ये विक्री केली जात असे. येथे वस्त्रासोबतच कंदमुळे, तूप, तेल इत्यादी पदार्थांची खरेदी विक्री होत असे. या ठिकाणी व्यापार करण्यासाठी प्रत्येकाला नोंदणी करणे सक्तीचे होते.
- **गुलाम व प्राण्यांचा बाजार:** या बाजारपेठेमध्ये गुलाम, अश्व, त्यासोबत इतर प्राण्यांची खरेदी–विक्री होत असे. या व्यवस्थेमध्ये सरकारी नुकसान करणाऱ्या दलालांना दूर ठेवण्यात अल्लाउद्दीन खिलजी यशस्वी ठरला.
- **सामान्य बाजार:** वरील बाजारांमधील वस्तू व अतिरिक्त इतर इतर वस्तू, भाजीपाला, खाद्य पदार्थ, पादत्राणे, टोपी, अलंकार इत्यादी वस्तूंची खरेदी विक्री निश्चित केलेल्या दराप्रमाणे केली जात होती.

या व्यवस्थेमुळे दलालांचा हस्तक्षेप न होता प्रत्यक्ष शेतकऱ्यांकडून सरकारी धान्य खरेदी करत असल्यामुळे भ्रष्टाचार मुक्त व्यवहार होऊ लागले. प्रत्येक वस्तूच्या निश्चित केलेल्या विनिमयाच्या दरामुळे सर्व स्तरातील नागरिकांना अनुकूल झाले. त्याचबरोबर राज्याची आर्थिक घडी नीट बसली. या कालावधीमध्ये दुष्काळाची परिस्थिती उद्भवली नाही. ही गोष्ट नोंद घेण्यासारखी आहे.

अध्ययन पत्रक 11

कृती 1: आम्ही अल्लाउद्दीन खिलजीच्या व्यापार व्यवस्थेविषयी समजावून घेतले आहे. आता आपण त्यावेळची व्यापार व्यवस्था तसेच आजच्या व्यापार व्यवस्थेमधील समानता व फरक लिहू.

समानता	फरक

कृती 2: व्यापार संकुलामध्ये विक्रीकर दर कमीत कमी किती असायला हवा याविषयी शिक्षकांबरोबर वर्गामध्ये चर्चा करा.

कृती 3: विचार करून उत्तरे देऊ या?

व्यापार करण्यासाठी वजन आणि माप याची आवश्यकता आहे का ? विचार करा आणि उत्तरे द्या.

कृती 4: तुमच्या गावात स्वस्त धान्य दुकानात जीवनावश्यक वस्तू रास्त दरात मिळतात का ? वर्गमित्रा बरोबर चर्चा करा.

कृती 5: खाली दिलेल्या काही वस्तूचे सामान्य व्यापार संकुलात आणि स्वस्त धान्य दुकानातील दार याबाबत जाणून घेऊन लिहा.

वस्तू	स्वस्त धान्य दुकामातील दर	सामान्य व्यापार संकुळा तील दर
तांदूक		
गहू		
नाचणा		
सूाखर		
तेल		

कृती 6: तुमच्या घरातील ज्येष्ठ व्यक्तीसोबत आपल्या परिसरातील बाजारास भेट देऊन तेथील दलाली संदर्भात आपला अभिप्राय लिहा.

____

____

____

मुलांनो, पहा आम्ही सध्याची विक्रीची व्यवस्था आणि त्यावेळची विक्री व्यवस्था कशी होती ? हे आपण शिकलो आहोत. पूर्वीची पद्धत होती त्यामध्ये महसूल, व्यापार आणि पाणीपुरवठा योजनेमध्ये देखील अनेक बदल केले आहेत त्या अगोदर आम्ही. आपल्या गावा बद्दल समजावून घेऊया.

शिक्षक: मुलांनो, गावात तलाव, धरण, कालवे, नद्या आहेत का ?

मुले: सर आमच्याकडे एक मोठा तलाव आहे.

शिक्षक: तो तुम्ही पाहिला आहे का ? ठीक आहे मग माझ्या काही प्रश्नांची उत्तरे द्या.

प्रश्न 1: तुमच्या गावातील तलाव कोणी बांधला आहे ?

प्रश्न 2: तलावापासून तुमच्या गावातील लोकांना काय फायदा होतो ?

आत्ताच आपण आपल्या गावातील नदी. कालवे यांच्या उपयोगाविषयी शिकला आहात ते सर्व पाणीपुरवठ्यासाठी फार उपयोगी आहे. त्याचप्रमाणे मध्ययुगीन काळात फिरोजशहा राजाने शेतकऱ्यांच्या सोयीसाठी अनेक पाणीपुरवठा योजना आखल्या होत्या, त्या समजावून घेऊन काही कृती करूया.

फिरोजशहा तुघलक काळातील पाणीपुरवठा योजना

फिरोज शहा यांनी राज्य विस्तारापेक्षा राज्यांची आर्थिक परिस्थितीचा समतोल राखण्याचा प्रयत्न केला. लोकांच्या कल्याणासाठी अनेक कार्ये केली, अनेक नवीन योजना आखल्या. त्यामध्ये पाणी पुरवठा कालव्याची निर्मिती मुख्य होती.

a. यमुना नदी पासून हिस्सार नदीपर्यंत

b. सतलज नदी पासून घागरा नदी पर्यंत

c. घागरा नदी पासून फिरोजाबाद्पर्यंत

d. मांडवी नदी पासून शिरूर डोंगरातून हसनीपर्यंत

या पाणीपुरवठा योजनेमुळे यांना भारताच्या कालवा पाणी पुरवठ्याचे पितामह म्हणून ओळखले जाते. हे त्या काळातील शेतकऱ्यांचे जीवनमान सुधारण्यासाठी फार उपयुक्त ठरले. त्यावेळी कृषीकर उत्पन्नाच्या 1/10 इतका होता.

शिक्षक: शिक्षक आता आपण फिरोजशहा च्या पाणीपुरवठा योजनेविषयी समजावून घेतले आहे. आता आपण त्याच्याविषयी कितपत समजावून घेतले आहे त्यासाठी काही कृती करून पाहुया.

अध्ययन पत्रक 12

कृती 1: फिरोजशहा तुघलक काळ तसेच आजच्या काळातील शेतकऱ्यांसाठी योजना यामधील समान गोष्टींची करा.

1. ____________________
2. ____________________
3. ____________________
4. ____________________
5. ____________________
6. ____________________

कृती 2: शेतकऱ्यांचे कर्ज माफ करणेचा उद्देश आणि त्यांचा परिणाम वर्गामध्ये शिक्षकांच्या मदतीने तुमच्या मित्रांबरोबर चर्चा करा.

____

____

____

____

____

कृती 3: जमिनीचे मापन का करतात? तुमचे घर, शेत, बाग यांचे कसे मापन करतात ? हे गावातील वयस्कर नागरिकांबरोबर चर्चा करा समजावून घ्या व वर्गात चर्चा करा.

कृती 4: गावातील महसूल अधिकाऱ्यांना भेन महसूल वसूल करणे बाबत समजावून घेऊन लिहा.

मुलांनो, पाणीपुरवठा योजना या शेतकऱ्यांसाठी कशा वरदान आहे हे आपण समजावून घेतले. देशात पाणीपुरवठा सोयी चांगल्या असायला हव्यात. त्या देशाच्या आर्थिक प्रगतीसाठी मदत करतात.

विचार करा: पाणीपुखठा योजना नसतील तर काय इोईल? चर्चा करा.

ठीक, मध्ययुगीन काळामध्ये अनेक राज्यांनी आपले योगदान दिले आहे. त्या योजना आजही आपण उपभोगतो. त्यांनी इतर क्षेत्रातही दिलेले योगदान याची माहिती करून घ्या.

आता प्रश्न विचारू का?

मुलांनो, तुम्ही राहात असलेले घर स्वतःचे की भाड्याचे ?

मुले: सर आता आम्ही जिथे राहतो ते स्वतःचे घर आहे, याच्या अगोदर आम्ही भाड्याच्या घरात होतो.

शिक्षक: ते तुमचे स्वतःचे किंवा भाड्याचे हे कसे सांगू शकता ?

मुले: ते आमच्या वडिलांनी मिळवलेले आहे.

शिक्षक: बरोबर त्याला काहीतरी पुरावे असतील ना ? आम्ही सर्वजण राहात असलेले घर, शेती, बाग, मळा हे सर्व आमच्या मालकीचे आहे. हे समजून घेण्यासाठी काही कागदपत्रे करून घेतली जातात. ती कागदपत्रे कोणती ? तुमच्या घरातील अथवा शेजाऱ्यांना विचारा व त्यांची यादी करा.

मुलांनो, आपण आता दाखले यांविषयी समजावून घेतले आहे. आता आपण शेरशाह सूरी याच्या राज्यातील भूमापन पद्धतीबद्दल समजावून घेऊ.

कसेल तो मालक

शेरशहा सुरी यांने शेत जमिनीची मोजणी व त्याची कागदोपत्री नोंदीसाठीची पद्धती अंमलात आणली. जमिनीच्या मोजमापासाठी सिकंदर गज या एककाचा वापर केला. सोळाव्या शतकापूर्वी अशा प्रकारचे कोणतेही प्रमाणित एकक वापरात नव्हते. त्यांनी जमीन व पिकांच्या प्रकाराच्या आधारावर कर आकारणीसाठी उच्च प्रतीची जमीन, मध्यम प्रतीची जमीन व कमी प्रतीची जमीन असे वर्गीकरण करून कर आकारणी केली.

शेतकऱ्यांना प्रथमच ते कसत असलेल्या जमिनीची मालकी सरकार दरबारी नोंद करून, पट्टा या नोंद पुस्तकांमध्ये नोंदी करून त्याची हक्क पत्रे देण्यात आले. जमिनीची मालकी कायम राहण्यासाठी प्रति वर्ष न चुकता कर जमा करावा लागत असे. शेतकरी कबुली पत्राद्वारे पट्टा स्वीकारत असत. हा करार धान्य रूपी किंवा रोखीने द्यावा लागत असे. दुष्काळाच्या काळामध्ये जमिनीच्या करांमध्ये सवलत दिली जात असे.

अध्ययन पत्रक 13

कृती 1: सध्याच्या काळात भूदाखले संग्रहात कोण करतो ? त्याचे उपयोग काय ? याच्या विषयी चर्चा करूया.

कृती 2: तुमचा आई-वडिलांबरोबर संपत्तीची नोंदणी कशी करतात ? याविषयी चर्चा करा.

कृती 3: शिक्षक तुम्हाला एक जमिनीचे कागदपत्रे दाखवितात निरीक्षण करा व त्यातील प्रमुख मुदूयांची यादी करा.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 7

सामाजिक व धार्मिक परिस्थिती

अध्ययन निष्पत्ती: मध्ययुगीन काळात सामाजिक, धार्मिक झालेल्या बदलांचे वर्णन करतील.

मुलांनो, पुरातन काळापासून आपल्या सामाजिक आणि अनिष्ट पद्धत मोडून काढण्यासाठी अनेक साधुसंतांनी प्रयत्न केलेला आहे. त्याकरिता त्यांनी वेगवेगळे मार्ग निवडलेले आहेत. आता देखील अनेक जण अशा कामात व्यस्त आहेत. सुमारे 12 व्या शतका पासून 17 व्या शतकापासून अनेक महान व्यक्ती सामाजिक सुधारणांचा प्रयत्न करत होते. आता आपण त्यांच्या सारख्या महान व्यक्ती विषयी थोडी समजावून घेऊ. या अगोदर तुमच्या गावात अशा पद्धतीने फिरणारे साधू-संत आहेत काय ? ते कोणते कार्य करतात ? याविषयी लिहा.

मुलांनो, तुमच्या गावात किंवा शेजारील गावांमध्ये प्रबोधन करणाऱ्या व्यक्तींचे निरिक्षण केला आहात का?

मुले: होय मॅडम, आमच्या गावात काहीजण तंबोरा, बासरी वाजवत गाणी गात, प्रबोधन करत फिरतात. काही जण मोराचे पंख घेऊन शुभ-अशुभ सांगत फिरतात.

भारतीय समाजामध्ये सुफी संतांचे योगदान

सुफी पंथांचा उगम पार्शिया या देशात झाला. बाराव्या शतकाच्या शेवटी ख्वाजा मोईनुद्दीन चिस्ती यांच्या आगमना सोबत भारतामध्ये याचा प्रवेश झाला. सुफी पंथांचे संस्थापक लोकरी कपड्यांचा वापर करत असत. अरबी भाषेमध्ये 'लोकर' या शब्दाला 'सूफ' असे म्हणतात. यावरूनच या पंथाचे 'सूफी पंथ' असे नामकरण झाले. 'सूफी पंथ' हा इस्लाम अंतर्गत येणाऱ्या आचार-विचारांचे पालन करतो. सुफी पंथीय लोक आपली भक्ती गायन व नृत्य याद्वारे अर्पण करतात. या पंथांचा भारतीय समाजावर खूप मोठा प्रभाव दिसून येतो. उदा. हिंदुस्थानी शास्त्रीय संगीताचा उदय, विविध मतप्रवाहांशी सुसंवाद, उर्दू व इतर साहित्य भारतीय भाषेमध्ये सुफी साहित्याचा विकास, जसे कबीरांचे दोहे, गालीबच्या गझल, संत शिशूनाळ शरीफ यांची तत्वे.

अध्ययन पत्रक 14

कृती 1: सुफी संतांनी समाजातील कोणकोणत्या कुप्रथा सुधारण्याचा प्रयत्न केला ?

कृती 2: खाली दिलेली चित्रे सुफी संतांशी संबंधित आहे. तुम्ही त्यांच्या बद्दल माहिती समजावून घेऊन तुमच्या मित्रांसोबत चर्चा करा.

1. शेख सलिम चिस्ती यांची समाधी

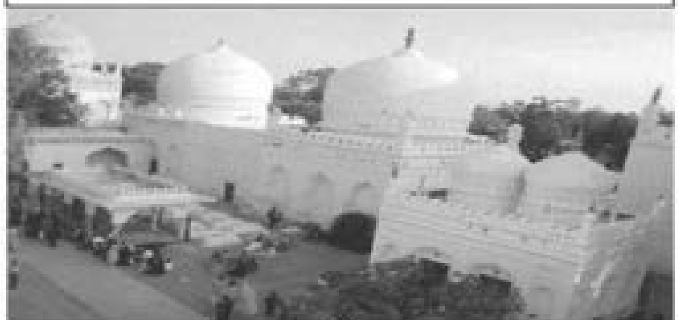

2. ख्वाजा बंदेनवाज दर्गा

3. कुतुबमिनार

कृती 3: खालील दिलेल्या चित्राचे काळजीपूर्वक निरीक्षण करा व उत्तर द्या.

वरील चित्र पाहिल्यानंतर तुम्हाला कोणत्या चळवळीची आठवण होते ? आणि ती चळवळ लोकप्रिय होण्याची कारणे तुम्ही तुमच्या वर्ग मित्रांबरोबर चर्चा करा.

कृती 4: खालील यादीमधील भक्ती पंथांचे तत्वज्ञ व त्यांची तत्वे यांच्या जोड्या जुळवा.

तत्वत		तत्व	
1.	शंकराचार्य	(a)	विशिष्टाद्वैत
2.	बसवेश्वर	(b)	द्वैत
3.	मध्वाचार्य	(c)	अद्वैत
4.	रामानुजाचार्य	(d)	शक्ती विशिष्टाद्वैत

कृती 5: दिलेल्या धार्मिक सुधारकोची तत्वे योडण्यान निहा.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 8

युद्धाची कारणे आणि परिणाम

अध्ययन निष्पत्ती: युद्धाची कारणे व परिणाम समजून घेतात

मुलांनो, इतिहासाचा अभ्यास करताना आम्ही पाहीले की राज्याचे प्रशासन, सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय जीवन याबरोबरच साम्राज्य विस्तारासाठी आक्रमण करून संपत्ती व अधिकारासाठी प्रयत्न करीत होते. परंतु काही राजघराणी शांती समाधानाच्या आधारे राज्य चालवत होते, थोड थांबा. अरुण आणि हेमंत काहीतरी बोलत आहेत ते आपण पाहूया.

अरुण: हेमंत आज टिव्ही पाहिलास ?

हेमंत: नाही, का ?

अरुण: रशिया आणि युक्रेन या दोन देशात युद्ध चालले आहे.

हेमंत: होय? युद्ध कशासाठी चालू आहे ?

अरुण: ते कशासाठी मला निश्चित माहित नाही. परंतु तेथे असणारे सैनिक एकमेकांना ठार मारत आहेत. एवढेच नव्हे तर विमानातून बॉम्ब टाकत आहेत. तेथे असणारे अनेक सैनिक मरत आहेत. इमारती क्षणात कोसळत आहेत. असेच होत राहिल्यास तिसऱ्या महायुद्धाची शक्यता नाकारता येत नाही.

हेमंत: होय, अरुण असेच चालू राहिले तर कोणीही जिवंत राहणार नाही असे वाटते. त्यापासून त्यांना काय फायदा ?

अरुण: याविषयी मला फार माहिती नाही. चल आपण याविषयी आमच्या सरांना विचारूया.

अरुण आणि हेमंत: सर हे देश का युद्ध करत आहेत ? विनाकारण लोकांना त्रास देत आहेत राजे-महाराजांच्या काळात सुद्धा अशीच युद्धे होत असत का सर ?

शिक्षक: मुलांनो, तुमची उत्सुकता पाहून मला फार आनंद होत आहे या सांगतो परंतु मी तुम्हाला तुमच्या पुस्तकातील मध्ययुगीन युद्धाविषयी सांगतो

अरुण आणि हेमंत: सर सांगा.

शिक्षक: मुलांनो, प्राचीन काळापासून मानवी विकासाबरोबर युद्धे होत आली आहेत. त्यांची कारणे ही वेगवेगळी आहेत. काही युद्धे राज्य विस्तार, संपत्तीसाठी झाली आहेत. या युद्धांमुळे अनेक साम्राज्यांचे पतनही झाले आहे. आता मी तुम्हाला एक माहिती पत्रक देतो ते वाचा.

आता आपण मध्ययुगीन काळामध्ये अल्लाउद्दीन खिलजीच्या स्वाऱ्या, पानिपतचे पहिले युद्ध व तालिकोटचे युद्ध याविषयी समजून घेऊया.

अल्लाउद्दीन खिलजीच्या दक्षिण भारतावरील स्वाऱ्या:

मंगोली आक्रमणांना समर्थपणे तोंड देत, इतर युद्धामध्ये यशस्वी ठरलेला अल्लाउद्दीन खिलजी हा त्याच्या समर्थ अशा सैन्य उभारणीमुळे यशस्वी ठरला आहे. मंगोल आक्रमणांना थोपवून उत्तर भारतातील अनेक राज्ये जिंकल्यानंतर त्याने आपले सैन्य घेऊन सेनापती मलिक काफूर याला दक्षिण भारतावर पाठवले. मलिक काफुरने सन 1308 ते 1311 या कालावधीत देवगिरीच्या रामदेवराय, वारंगलाचा राजा प्रताप रूद्रदेव व इतर राज्याकडून मोठ्या प्रमाणात संपत्ती गोळा करुन दिल्लीला नेली.

पानिपतचे पहिले युद्धः मोगल सम्राट बाबरने मध्य आशियात सैन्य उभारणी करून सन 1526 मध्ये पानिपत या ठिकाणी दिल्लीचा सुलतान इब्राहीम लोदी याच्या विरुद्ध युद्ध केले. बाबरने आपल्या युद्ध कौशल्याने 22000 सैनिकांसह इब्राहीम लोदीच्या एक लाख सैन्यांचा पराभव केला. त्याचा परिणाम म्हणून मुगल भारतात आपली सत्ता स्थापन करू शकले.

तालिकोटचे युद्धः (रक्कसतंगडीची लढाई) विजयनगर साम्राज्याचा जावई रामराय विरुद्ध विजापूरची आदिलशाही, अहमदनगरची निजामशाही, गोवळकोंड्याची कुतुबशाही व बिदरची बरीदशाही या चार शाह्या यांनी कृष्णा नदीच्या दक्षिणेला 12 किलोमीटर अंतरावरील बन्नीहट्टी या ठिकाणी 23 जानेवारी 1565 रोजी झालेल्या लढाईत विजयनगरच्या सैन्याचा पराभव केला. सुमारे दोनशे वर्षे दक्षिण भारतावर प्रदीर्घ सत्ता गाजवणाऱ्या विजयनगर साम्राज्याच्या पतनास हे युद्ध कारणीभूत ठरले.

अध्ययन पत्रक 15

कृती 1: आत्ता तुम्ही माहिती वाचली आहात. आता खाली दिलेली चित्रे पाहूया व विचार करूया. तुझा अभिप्राय लिही.

कृती 2: मुलांनो दिलेल्या नकाशाच्या सहाय्याने अल्लाउद्दीन खिलजीच्या दक्षिण भारतावर केलेल्या हल्ल्याचा मार्ग आणि प्रमुख स्थळे ओळखुया.

कृती 3: विजयनगरच्या पतनास कारणीभुत झालेल्या तालिकोटच्या युध्दावर टीपा लिहा.

कृती 4: युध्दे होण्याची कारणे कोणती ती कशाप्रकारे टाळली जाऊ शकतात? तुमचा अभिप्राय लिहा.

____

____

____

____

____

____

____

____

____

____

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 9

जलमार्गाचा शोध

अध्ययन निष्पत्ती: जलमार्गाच्या शोधा साठी कारणीभूत ठरणाऱ्या घटकांचा अर्थ समजावून घेणे.

मुलांनो, आपण एका गावाहून दुसऱ्या गावाला जाण्यासाठी मार्ग असणे फार महत्त्वाचे असते. तो वायुमार्ग, तसेच जलमार्ग कोणताही असो परंतु युरोपियन जलमार्गाच्या सहाय्याने येईपर्यंत भारतात पोहोचण्यासाठी कोणताही जलमार्ग माहित नव्हता, ते जलमार्गाच्या सहाय्याने वेगवेगळ्या देशांमध्ये कसे पोहोचले ते पाहूया.

लवंग, खादीचे कपडे काय करत आहेत ? या आपण ऐकुया.

लवंग: मी लवंग माझे मूळ स्थान पश्चिम किनारा. तुझे गाव कोणते ?

खादीचे कपडे: मूळ गाव देखील भारत आम्ही बंगाल माझे मूळ स्थान गुजरात आणि दख्खन देखील आहे.

लवंग: तु भारतीय? तु युरोपला कसा आलास ?

खादीचे कपडे: फार पूर्वीपासून युरोपियन आणि अरेबियन राजघराण्यांना मी फार आवडत होतो. मी पहिल्यांदा अरेबियाला येऊन नंतर युरोपला आलो. भारतीयांनी मला पहिल्यांदा अरेबियनना विकले. अरबांनी युरोपियनांनी विकले. मलाच नव्हे तर अलंकारिक वस्तू, मसाल्याचे पदार्थ, हस्तिदंत, मिरे, मलमली कपडे अशा अनेक वस्तू आल्या आहेत.

मिरे: तुमच्यापेक्षा अगोदर युरोपीयला मी आलो आहे. मला इथे फार मागणी आहे. मला मसाल्याची राणी असे म्हणतात. सोन्यापेक्षा मला जास्त मागणी आहे या देशात.

खादीचे कपडे: कोणकोणत्या देशांनी तुला स्वीकारले आहे?

मिरे: अरेबिया, फ्रान्स, हॉलंड, पोर्तुगीज, इंग्लंड, स्पेन, इटली इत्यादी देश माझ्यासाठी युद्ध केले आहेत. एवढेच नव्हे तर आपल्या सैनिकांना आणि कामगारांना पगाराच्या स्वरूपात मला दिली जात होते त्यांच्या देशाच्या चलनापेक्षा मला मागणी जास्त आहे.

खादीचे कपडे: आम्ही सर्वजण एकाच भागातल्या आहोत. कोणत्या एका मार्गाने येऊन युरोपमध्ये आलो दुसऱ्या ठिकाणी येऊन आपले भांडण नको. आम्हा सर्वांना किंमत आहे. कोणालाही किंमत दिली तर ती आपल्या देशाला दिल्यासारखी आहे त्यासाठी आजही भारताशी व्यापार करू इच्छितात.

अध्ययन पत्रक 16

कृती 1: वरील संवाद ऐकला आता आपण खालील प्रश्नांची उत्तरे देऊन या.

1. भारताबरोबर प्राचीन काळापासून व्यापार संबंध ठेवलेले कोण ?

2. युरोप मध्ये कोणत्या वस्तू ला जास्त किंमत होती ?

3. स्वत:ला राणी कोण समजते ? असे का म्हणतात ?

4. भारतातील मसाल्यांचे पदार्थ विकून कोणत्या देशाने जास्त फायदा घेतला ?

5. भारताच्या वस्तू ....खंडाच्या वेगवेगळ्या बाजारपेठेत होत्या.

6. खादीचे कपडे सोबत कोण कोणत्या वस्तू युरोपमध्ये पोहोचल्या ?

कृती 2: आज भारतातून दुसऱ्या देशाला निर्यात होणाऱ्या व दुसऱ्या देशातून भारताला आयात होणाऱ्या वस्तूंची यादी करा.

भारतातून निर्यात होणाऱ्या वस्तू	दुसऱ्या देशातून आयात होणाऱ्या वस्तू

मुलांनो,

प्राचीन काळी अरबी देशांमध्ये तो भाग वाळवंटी प्रदेश असल्यामुळे कोणत्याही प्रकारचे उत्पादन मिळत नव्हते. तेथील जीवन खूप कष्टदायक होते. तेथील लोक शेती व्यतिरिक्त इतर कामे करत असत. व्यापारासाठी ते आशिया व युरोप खंडाशी संपर्कात असत. त्यांनीच भारतातील मसाले पदार्थांची ओळख युरोपियन देशांना करून दिली. त्यांनी युरोपातील इंग्लंड, हॉलंड, पोर्तुगीज, फ्रान्स, ग्रीक, रोमन इत्यादी देशाशी व्यापार करून खूप नफा मिळविला. यासोबतच भारतात तयार होणारे सुती कापड, मसाले पदार्थ युरोपला पोहोचवले.

मसाल्याच्या पदार्थाची मागणी वाढल्यामुळे अरबी लोकांनी जास्त भावाने विक्रीस सुरूवात केली. मसाल्याच्या व्यापारावरील अरबी लोकांची मक्तेदारी मोडून काढण्यासाठी युरोपियनांनी अरबांशी चढाओढ केली. शेवटी युरोपियनांनी स्वतः भारताकडून मसाल्याचे पदार्थ खरेदी करण्यास सुरुवात केली. या काळात रोमन साम्राज्याची राजधानी कॉन्स्टँटिनोपल इथून माल युरोपमध्ये जात होता. 1953 मध्ये हे शहर तुर्कांच्या ताब्यात गेल्यामुळे युरोपियनांना भारताशी व्यापारासाठी नवीन सागरी मार्ग शोधण्याची आवश्यकता भासली.

युरोपियनांनी भारताकडे जाणारा समुद्र मार्ग शोधण्यासाठी खलाशी पाठवण्यास सुरुवात केली. त्यापैकी एक पोर्तुगीज खलाशी वास्को-द-गामा हा 1498 मध्ये केप ऑफ गुड होपला वळसा घालून लक्षद्वीप मार्गे कोची येथे पोहोचला. हा भारताला जोडणारा नवीन सागरी मार्ग इतर प्रवाशांना खुला झाल्यामुळे भूमार्गाने थांबलेला मसाल्यांचा व्यापार जलमार्गाने मोठ्या प्रमाणात सुरु झाला.

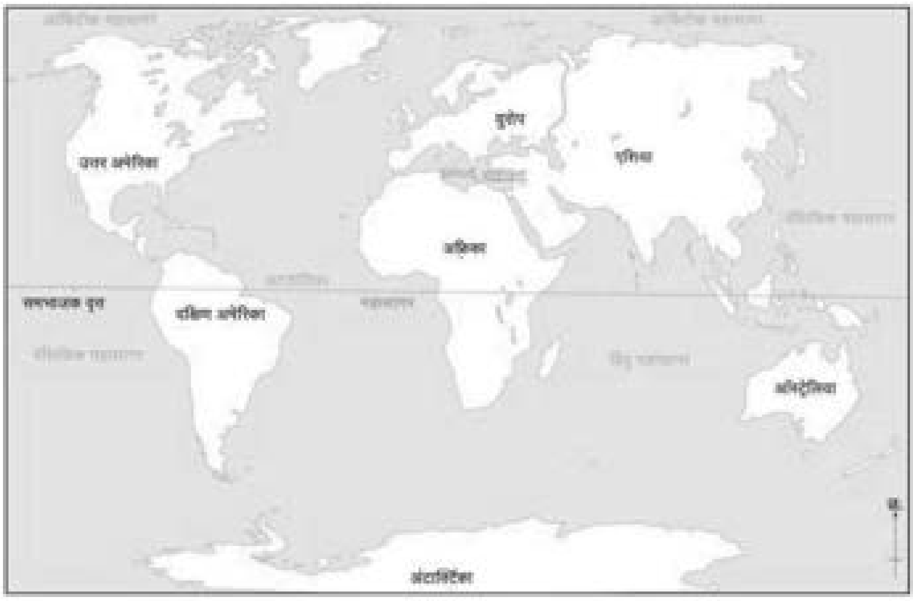

अध्ययन पत्रक 17

कृती 1: वरील उतारा वाचून खालील प्रश्नांची उत्तरे द्या

1. अरेबियन जनजीवन कसे होते ?

2. अरेबियनांनी भारतातील कोणकोणत्या वस्तू युरोपला पाठवल्या ?

3. भारतातील कोणत्या वस्तूला युरोपमध्ये जास्त मागणी होती?

4. तुर्की लोक युरोपीयनावर रागवण्याचे कारण काय ? त्याचा परिणाम काय झाला ?

अध्ययन पत्रक 18

कृती 1: खाली दिलेली स्थळे जगाच्या नकाशात ओळखा

लिस्बन, केप ऑफ गुड होप, मादागास्कर, मोझांबिक, लक्षद्वीप, गुजरात, कोचीन

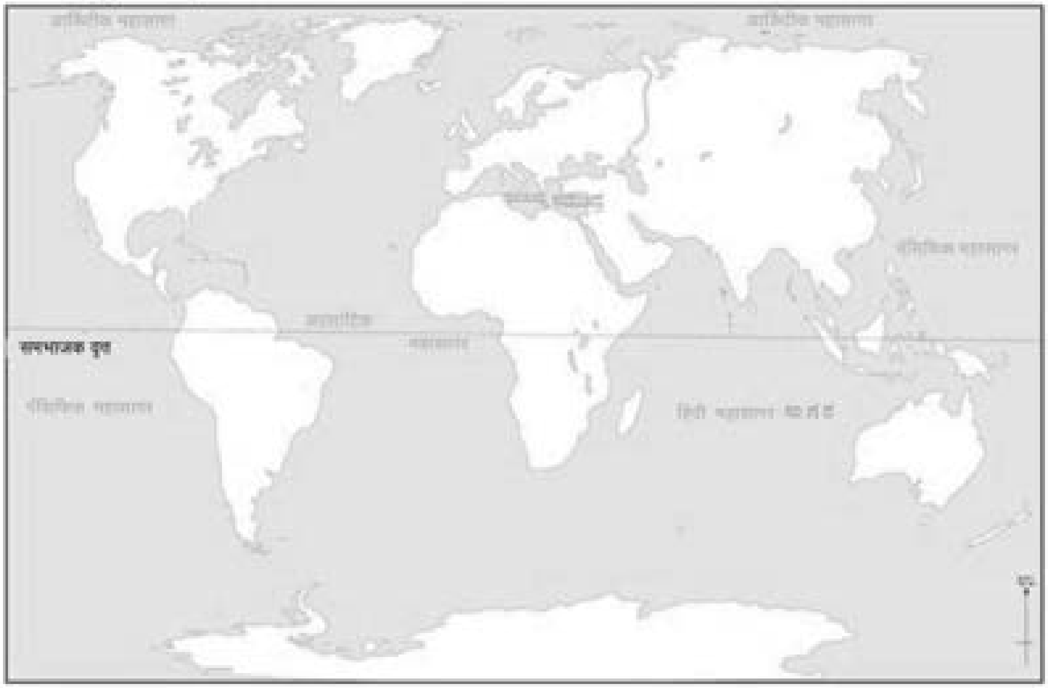

कृती 2: दिलेल्या नकाशात वास्को-द-गामा भारतात आलेला जलमार्ग रेषेच्या सहाय्याने दाखवा.

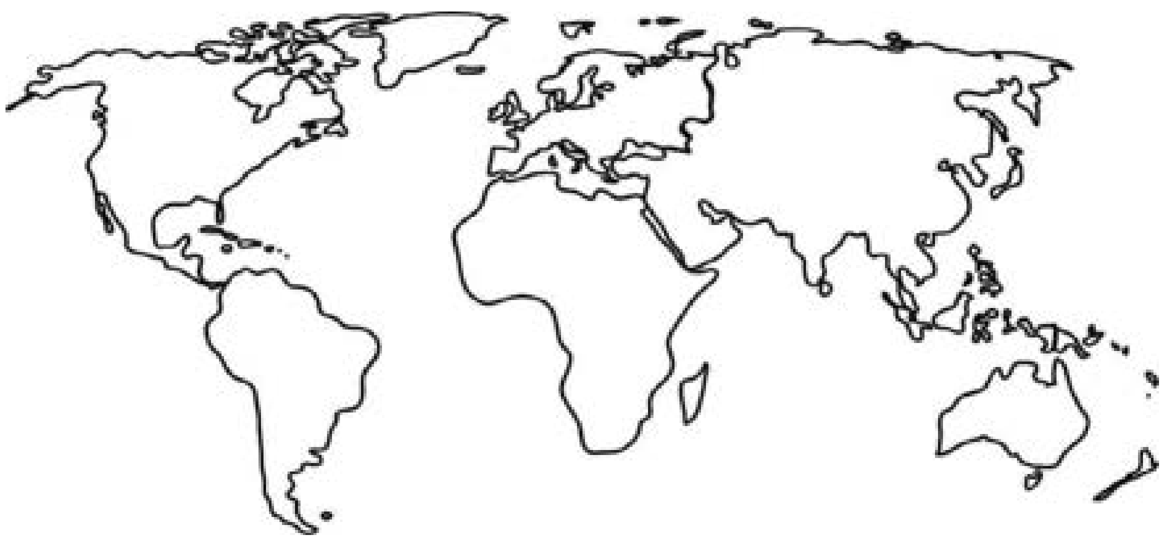

कृती 3: खाली काही स्थळांना पूर्वीची नावे दिली आहेत. आता त्या स्थळांना आजची नावे शोधून देऊ शकाल का ?

अ.न.	स्थळांची पूर्वीची नावे	स्थळांची आजची नावे
1.	कॉन्स्टँटिनोपल	
2.	सिलोन	
3.	कलकत्ता	
4.	बॉम्बे	
5.	पर्शिया	
6.	मेसापोटोमिया	

कृती 4: रिकाम्या जागी योग्य शब्द लिहा.

1. प्राचीन काळातील युरोपचे प्रवेशद्वार असणारे शहर ________________.
2. भारतात आलेला युरोपियन खलाशी ________________.
3. भारताशी मसाल्यांचा व्यापार प्रथम ________________ यांनी सुरुवात केली.
4. कॉन्स्टॅन्टिनोपलवर ________________ यांनी ताबा मिळविला.
5. भारतातून निर्यात होणाऱ्या वस्तू ________________.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 10

ईस्ट इंडिया कंपनीचा विस्तार

अध्ययन निष्पत्ती: ईस्ट इंडिया कंपनीचा भारतातील विस्ताराचे विवरण करणे.

मुलांनो, भारतामध्ये व्यापारासाठी आलेल्या ईस्ट इंडिया कंपनीने हळुवारपणे भारत आपल्या ताब्यात घेतला व प्रशासन सुरू केले. याला कारण म्हणजे भारतामध्ये प्रशासन चालवत असलेले राजघराण्यातील आंतरिक कलह होय. हेच भांडवल करून एकमेकांमध्ये अंतर्गत शत्रुत्व अधिक तीव्र करून काही राज्यांच्या मदतीने अनेक युद्धे केली आणि हळूहळू एकमेकांवर विजय मिळवला. प्लासीची लढाई, बक्सारची लढाई, अँग्लो मैसूर ची लढाई, तिसरे अँग्लो मराठा युद्ध, दुसरे अँग्लो शीख युद्ध प्रमुख आहेत. आता आपण आपल्या पाठ्यपुस्तकाच्या मदतीने काही कृती करत ईस्ट इंडिया कंपनीने कशाप्रकारे भारताला आपल्या ताब्यात घेतले ते आपण समजावून घेऊया.

अध्ययन पत्रक 19

कृती 1: खालील यादी मध्ये काही प्रमुख घटना दिल्या आहेत त्याची कारणे व परिणाम लिहा.

हल्ले / युद्ध	युद्धाची कारणे	परिणाम
प्लासीचे युद्ध		
बक्सारचे युद्ध		
4 थे अँग्लो मैसूर युद्ध		
3 रे अँग्लो मराठा युद्ध		
2 रे अँग्लो शीख युद्ध		

कृती 2: अतिशय प्रबळ असणारे नवाब, मराठा, म्हैसूरचे राजे आणि शिख यांचा ब्रिटिशांकडून झालेल्या पराभवाची कारणे लिहा.

कृती 3: विसाव्या शतकातील कोणत्याही एका युद्धाची माहिती संग्रहित करून त्याची कारणे व परिणाम लिहा.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 11

ब्रिटीश राजवटीमध्ये शेतीवर झालेले परिणाम

अध्ययन निष्पत्ती: कृषी क्षेत्रावर ब्रिटिश राजवटीच्या परिणामाचे विश्लेषण करणे.

सुमारे 300 वर्षांपूर्वी ईस्ट इंडिया कंपनीने संपूर्ण भारतावर आपला कब्जा केला. आपली संपत्ती (उत्पन्न) वाढविण्यासाठी भारतातील सर्वसामान्य लोक, शेतकरी, व्यापारी यांच्यावर कर लावून निर्दीष्ट कर जर भरला नाही तर कठीण शिक्षा दिली जात असे. मुख्यत्वेकरून शेतीवर अवलंबून असणाऱ्या लोकांवर मोठा परिणाम झाला. आपल्या शेतात पिकू दे अथवा न पिकू दे अतिवृष्टी किंवा दुष्काळ पडल्यानंतरही शेतकऱ्यांनी त्यांना जो काही निश्चित कर भरावा लागत असे. 1793 मध्ये कायम जमीनदारी पद्धतीच्या नावाखाली जमीनदार मालक मानला जात असे. यामुळे शेती कसणारे त्यांच्या पारंपारिक हक्कापासून दूर राहिले. शेतकऱ्यांनी करापैकी दिलेल्या करांमध्ये 10/11 भाग सरकारला देऊन उरलेला एक आपण ठेवून घेत होते. इतर कारणास्तव गोळा केलेला कर स्वतःच ठेऊन घेत होते. एक वेळ वेळेवर कर भरला नाही तर त्याची जमीन विकली जात होती.

1820 मध्ये मन्रो मद्रासचा गव्हर्नर झाल्यानंतर जमीनदारी पद्धतीच्या बदल्यात रयतवारी पद्धत अमलात आणली. मद्रास आणि मुंबई प्रांतात बऱ्याच प्रदेशात आसाम आणि कोडगु प्रांतात पद्धत अमलात आणण्यात आली. दक्षिण आणि नैऋत्य भारतात जमीनदार नसल्याकारणाने स्थानिक शेतकऱ्यांसोबत महसुलांचा जमिनीचा करार करण्यात आला आहे. आणि जमिनीची मूल्यांकन करण्याची पद्धत लागू करण्यात आली. जमीन नांगरली नसेल तर ती पडीक जमीन मानली जात असे. या व्यवस्थेने जमीन कसणारे जमिनीचे मालक बनले. त्याचा जमिनीचा फाळा हा रोख स्वरूपाचा होता.

नंतर आलेल्या विल्यम बेंटिंगने गंगा मैदानी प्रदेश, वायव्य भारत तसेच मध्य भारताच्या काही प्रदेशात महालवारी पद्धतीचे लागू केली. हे एक जमीनदारी आणि रयतवारी पद्धत मिश्रण होते येथे एक किंवा एकापेक्षा अनेक गावे जोडून त्याला महल असे म्हणत. संबंधीत प्रदेशाच्या प्रमुखांशी 'महसूल' कराराच्या आधारे निश्चित करण्यात आला. जमिनीची मालकी शाश्वत दिलेले शाश्वत राहिले नाही. महालाच्या आधारे सरासरी द्यावे लागे. या व्यवस्थेत गावाचा प्रमुख महसूल गोळा करत असे. या पद्धतीमध्ये गावचा मुख्य वास्तवात जमीनदार असे.

वरील तीन प्रकारच्या महसूल पद्धती नवीन वाटत असल्या तरी त्या नवीन नाहीत. भारतीय राज्यांनी (शेरशाह सूर अकबर) यांनी लागू केलेल्या लोक हिताच्या पद्धतीमध्ये बदल करून कंपनी हिताच्या दृष्टीने नियमावली आली. आणि शेतकऱ्यांचे शोषण केले आहे.

अध्ययन पत्रक 20

कृती 1: साम्य आणि फरक ओळखूया.

रयतवारी, जमीनदारी, महालवारी आणि महसुल पद्धती मध्ये असणाऱ्या समानता तसेच फरक यांची यादी करूया.

पद्धती	समानता	फरक
रयतवारी पद्धत		
जमीनदारी पद्धत		
महालवारी पद्धत		

कृती 2: दिलेल्या भारताच्या नकाशा मध्ये मद्रास, बंगाल आणि मध्य भारतातील प्रांत दाखवा.

कृती 3: शिक्षकांच्या सहाय्याने दिलेला नमुना उतारा पाहून विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे द्या.

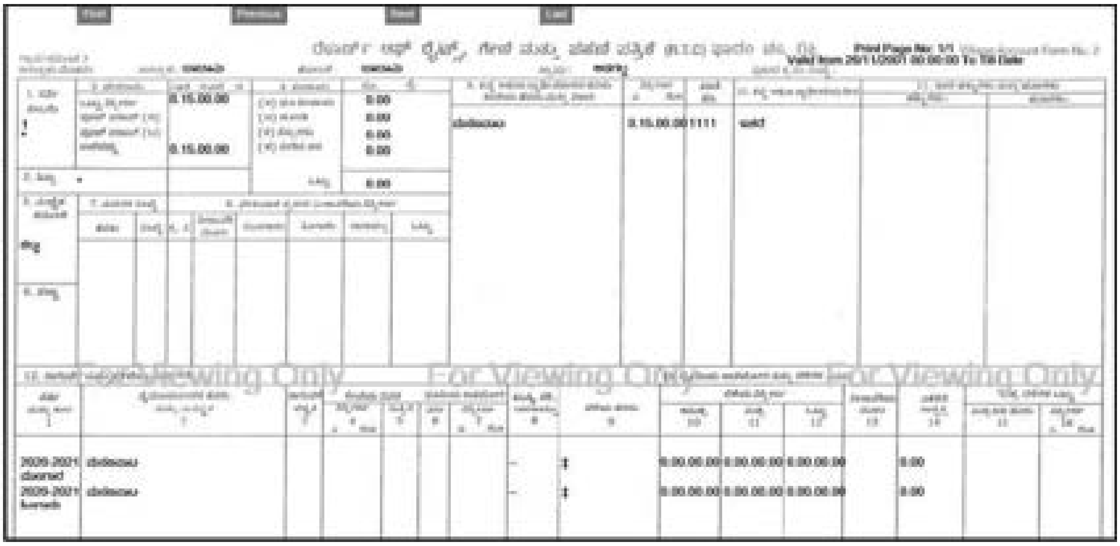
For Viewing Only For Viewing Only For Viewing Only

1. हा उतारा कोणत्या गोष्टीशी संबंधित आहे ?

____

2. हा उतारा कोणाशी संबंधित आहे ?

____

3. या उताऱ्यांनुसार मालकाच्या जमिनीचे क्षेत्र किती आहे ?

____

कृती 4: तुमच्या कुटुंबातील व्यक्ती, शेतकरी अथवा तुमच्या गावच्या तलाठ्यांना भेटून विविध प्रकारच्या जमिनीच्या दाखल्यांचा संग्रह करून यादी करा.

जमिनीच्या दाखल्याची यादी

कृती 5: आतापर्यंत अनेक शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्याची बातमी आपण पाहिली आहे. त्या संबंधित एखाद्या शेतकऱ्याला भेट देऊन माहिती गोळा करून त्यावर उपाय सुचवा.

____

____

____

____

कृती 6: तुम्ही ब्रिटिश काळामध्ये शेतकरी असता तर त्याबद्दल तुमचा अभिप्राय लिहा.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 12

भारताचे पहिले स्वातंत्र्ययुद्ध आणि ब्रिटिश राजवटीतील सुधारणा

अध्ययन निष्पत्ती: भारताचे पहिले स्वातंत्र्ययुद्ध आणि ब्रिटिश राजवटीतील सुधारणा तसेच भारतीयांच्या प्रतिक्रियांचे विवरण करणे.

मुलांनो, ब्रिटिश राजवटीत भारतात अनेक सुधारणा घडून आल्या. यामध्ये भारतीयांचे योगदान मोठे आहे. परंतु 1857 मध्ये भारतात ब्रिटिशांकडून महत्त्वाचे बदल दिसून आले. त्याला प्रमुख कारण म्हणजे भारताचे पहिले स्वातंत्र्ययुद्ध आणि या युद्धामध्ये ब्रिटिशांविरुद्ध झालेल्या आंदोलनातील बदल होय.

आता आपण आपल्या पाठ्यपुस्तकाच्या सहाय्याने काही कृती करू व भारताचे पहिले स्वातंत्र्ययुद्ध आणि ब्रिटिश राजवटीतील सुधारणा समजून घेऊ.

अध्ययन पत्रक 21

कृती 1: पाठ्यपुस्तकात भारताच्या स्वातंत्र्य संग्रामाचा इतिहास समजावून घेतला आहे याच आधारावर खाली दिलेल्या रिकाम्या जागेत एक छोटीशी गोष्ट लिहा.

कृती 2: भारताच्या पहिल्या स्वातंत्र्ययुद्धात तुला आवडलेले मुख्य घटक कोणते आणि का ? तुझा अभिप्राय वर्गात सर्वांबरोबर चर्चा करा.

कृती 3: भारतामध्ये ब्रिटिशांनी केलेल्या सुधारणा तसेच त्याला संबंधित काही प्रमुख बदल दिले आहेत त्या जोड्या जुळवून लिहा.

अ.न.	सुधारणा	प्रमुख बदल	
1.	नागरी सेवा	प्रत्येक स्तरावर पोलीस स्टेशन ची स्थापना	
2.	लष्करी राजवट	कंपनी नोकर खाजगी व्यापारात सहभागी होऊ नय	
3.	पोलीस व्यवस्था	कलकत्ता येथे पहिल्या सर्वोच्च न्यायालयाची स्थापना	
4.	न्याय व्यवस्था	डेहराडून मिलटरी अॅकॅडमी ची स्थापना	
5.	इंग्लिश शिक्षण	शेतकऱ्यांना जमिनीचे हक्क पत्र देण्यात आले	
6.	कृषी सुधारणा	मुक्त व्यापार धोरण	
7.	व्यापार वाणिज्य	सती पद्धत कायदा निषेध	
8.	सामाजिक सुधारणा	विश्वविद्यालयाची स्थापना	

अध्ययन निष्पत्ती: भारताच्या स्वतंत्र्याची चळवळीचे विश्लेषण करणे.

मुलांनो, 1857 च्या भारताच्या पहिल्या स्वातंत्र्य लढ्यानंतर भारतावर ब्रिटनच्या राणीचे राज्य आले. ब्रिटिश राजवटीच्या शोषणात्मक धोरणामुळे इंग्रजी शिकलेल्या नवीन सुशिक्षित वर्गात ब्रिटिश राजवटीचा खरा हेतू समजला. 1885 मध्ये त्यांनी भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसच्या स्थापनेमुळे संघटित होऊन लढा दिला. प्रारंभी दादाभाई नौरोजी, सुरेंद्रनाथ बॅनर्जी, गोपाल कृष्ण गोखले, महादेव गोविंद रानडे आणि इतर नेत्यांनी राष्ट्रीय चळवळची पायाभरणी केली. व भारतीयांना सरकारमध्ये सामील करून घेण्यासाठी चळवळ सुरु केली. तसेच दादाभाई नौरोजींना ब्रिटिश करत असलेली भारतीय संपत्तीची लूट सर्वांच्या लक्षात आणून दिली.

लाला लजपतराय, बाळ गंगाधर टिळक आणि बिपिनचंद्र पाल यासारखे नेते शांततापूर्ण मागण्या व मवाळ धोरणे सोडून क्रांतिकारक संघर्ष सुरू केला. त्यामुळे त्यांना जहालवादी नेते म्हणून ओळखले जाऊ लागले.

जहाल व मवाळ पक्षाचे लढण्याचे मार्ग जरी वेगवेगळे असले तरी त्यांचे ध्येय मात्र भारताला ब्रिटिशांच्या राजवटीतून मुक्त करणे होते हे आपण विसरून चालणार नाही.

मुलांनो, स्वातंत्र्य लढ्यात अशा अनेक कुतूहलकारी म नोरंजक गोष्टी आहेत. त्यांना काही कृतीद्वारे समजावून घेऊया.

भारताच्या स्वातंत्र्य चळवळीचे मुख्य अंश:

भारताचा राष्ट्रीय काँग्रेसची स्थापना – 1885
मवाळ पक्षाचा कालावधी – 1885 – 1905
जहाल पक्षाचा कालावधी 1905 – 1919
बंगालचे विभाजन – 1905
मुस्लिम लीगची स्थापना – 1906
सुरतची फाळणी – 1907
जालियनवाला बाग हत्याकांड – 1919
असहकार चळवळ – 1920 – 22
कायदेभंग चळवळ 1930 – 31
भारत छोडो आंदोलन – 1942
भारत स्वतंत्र झाला – 1947

अध्ययन पत्रक 22

कृती 1: भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील मवाळ व जहाल नेत्यांचे वर्गीकरण करा.

कृती 2: स्वातंत्र्यसंग्रामात मवाळवादी व जहालवादी पक्षांच्या संघर्षातून झालेले बदल आणि सुधारणा पाठ्यपुस्तकाच्या सहाय्याने यादी करा.

मवाळवादी	जहालवादी

कृती 3: मवाळवादी आणि जहालवादी या दोघांचा उद्देश स्वातंत्र्य मिळवणे हा एकच होता. परंतु दोघेही वेगवेगळ्या पद्धतीने का लढत होते ? विचार करा. याविषयी शिक्षकांच्या मदतीने चर्चा स्पर्धांचे आयोजन करा. शांती वादी भारताला कोणता मार्ग चांगला ते सांगा.

कृती 4: अलीकडच्या काळात भारतातील कोणत्याही एका चळवळ / संप / संघर्ष विषयी माहिती संग्रहित करा आणि त्यांचा उद्देश व परिणाम लिहा व तुमचा अभिप्राय सांगा.

____

____

____

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 13

सामाजिक आणि धार्मिक सुधारणा

अध्ययन निष्पत्ती: ब्रिटीशांच्या प्रशासनामध्ये भारताच्या सामाजिक आणि धार्मिक सुधारणाविषयी समजून घेणे.

आता ब्रिटिशांच्या प्रशासन दरम्यान त्यांनी केलेल्या प्रमुख सुधारणा तुम्ही समजून घेतल्या आहात. त्या सुधारणा घ्यायच्या असतील तर आमच्या भारतीय सुधारकांचे कष्ट फार महत्वाचे आहे. त्यावेळी त्या वेळच्या समाजामध्ये असलेली जातीव्यवस्था, बालविवाह, विधवा विवाह, अस्पृश्यता, महिलांचे शिक्षण अशा अनेक क्षेत्रात बदल करून समाजामध्ये क्रांतिकारक बदलांचा पाया घातला. त्याच्यामध्ये प्रमुख म्हणजे राजाराम मोहनराय स्वामी विवेकानंद, महात्मा फुले, दयानंद सरस्वती, ईश्वरचंद्र विद्यासागर आणि पं. रमाबाई या सर्वांनी वरील सामाजिक रूढी परंपरांचा विरोध केला, एवढेच नव्हे तर आपल्या संस्थेच्या साहाय्याने जागृती केली. यांच्याविरुद्ध दबाव आणून सुधारणा कायदा अमलात आणण्यासाठी श्रम घेतले त्या वेळच्या प्रमुख संस्था म्हणजे ब्राम्हो समाज, रामकृष्ण मिशन, सत्यशोधक समाज इत्यादी.

मुलांनो, वरील सुधारकांच्या विषयी आणखी जास्त माहिती संकलित करून पुढील कृती पूर्ण करा.

अध्ययन अंश 23

कृती 1: खाली दिलेल्या रिकाम्या जागेत ब्रिटिश कारकिर्दीत प्रमुख समाज सुधारकांच्या प्रतिमा संग्रह करून चिकटवा. त्यांची नावे लिहा.

कृती 2: खालील समाजाची तत्वे आणि त्यांनी केलेल्या सुधारणा लिहा.

संस्थेचे नाव	तत्वे	सुधारणा
ब्राम्हो समाज		
आर्य समाज		
रामकृष्ण मिशन		
थिऑसॉफिकल सोसायटी ऑफ इंडिया		
सत्यशोधक समाज		

कृती 3: तुमच्या भागात कार्यरत असलेल्या सामाजिक, धार्मिक, राजकीय क्षेत्रातील विविध संघटनांची यादी करून त्यांचे प्रमुख उद्देश लिहा.

अ.नं.	**संस्थेचे नाव**	**प्रमुख उद्देश**

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययनांश 14

गांधीयुग

अध्ययन निष्पत्ती: स्वातंत्र्य चळवळीत गांधीजींनी अनुसरलेला अहिंसेचा मार्ग जाणून घेणे.

अहिंसा आणि सत्याग्रह ही गांधीजींची दोन अस्त्रे आहेत, गांधीजींच्या नेतृत्वाखाली असहकार चळवळ 1920 मध्ये सुरू झाली. त्यांनी सरकारला असहकार करण्याच्या चळवळी बरोबर स्वराज्याची मागणी करण्यासाठी दबावही सुरू ठेवला. या कार्यक्रमाच्या अनुशंगाने न्यायालय शैक्षणिक संस्था, कायदे मंडळाच्या निवडणुका आणि ब्रिटिशांच्या वस्तूंवर बहिष्कार घातला. सरकारने दिलेल्या पदव्या व बहुमान सरकारला परत केल्या. चळवळ परिणामकारक होण्यास रचनात्मक कार्यक्रम आरंभुन खादीचे कपडे विणणे, स्वतःचे कपडे स्वतः तयार करणे, अस्पृश्यता निवारण, हिंदू मुस्लिम एकता, शेतकरी, महिला, विद्यार्थी सर्व वर्गातील लोकांनी चळवळीत भाग घेतला. सरकारने आंदोलन मोडून काढण्यासाठी दडपण शाहीचा मार्ग अवलंबला. उत्तर प्रदेश प्रदेशातील चौरी चौरा मध्ये आंदोलकांनी पोलीस चौकीत आग लावून 22 पोलिसांना जिवंत जाळले. गांधीजींना या घटनेमुळे अत्यंत दुःख झाले हिंसेमुळे आंदोलन मागे घेण्यात आले परंतु पहिल्यांदा हा विषय भारताच्या कानाकोपऱ्यातील लोका पर्यंत पोहोचला.

कायदेभंगाची चळवळ 12 मार्च 1930 रोजी गांधीजींनी प्रसिद्ध दांडियात्रे पासून सुरु केली. ब्रिटिशांनी लादलेल्या मिठावरील अन्यायकारक कराला विरोध करून स्वतः मीठ तयार करून मिठाचा कायदा मोडण्याचा उद्देश होता. यापासून प्रेरित होऊन जनतेने हरताळ, विदेशी मालावर बहिष्कार, खादी कपड्यांचा प्रसार, दारूच्या दुकानासमोर तीव्र विरोध करण्यास, कर भरण्यास विरोध केला. कर्नाटकातील कारवार जिल्ह्यातील अंकोला येथे मीठ तयार करून लोकांना मोफत वाटत होते ही भारताच्या इतिहासात प्रमुख नोंद झाली.

भारत स्वातंत्र्य लढ्यातील महात्मा गांधीजींचे योगदान

1869 जन्म
1894 आफ्रिकेत नेतल इंडियन काँग्रेसची स्थापना
1917 चंपारण्य सत्याग्रह
1919 रौलेट ऍक्टला विरोध
1920 असहकार चळवळ
1928 सायमन कमिशनला विरोध
1930 कायदेभंग चळवळ
1932 पुणे करार
1942 भारत छोडो आंदोलन
1947 त्यांच्या नेतृत्वाखाली भारताला स्वातंत्र्य मिळाले
1948 मरण

अध्ययन पत्रक 24

कृती 1: स्वातंत्र्य चळवळीमध्ये महात्मा गांधीजींनी अनुसरलेल्या अहिंसा मार्गाचे कारण काय ? हे जाणून घेऊन त्याबद्दल अभिप्राय लिही.

____

____

____

____

____

____

कृती 2: भारताला स्वातंत्र्य मिळण्यासाठी खाली दिलेल्या चळवळीचे योगदान लिहा.

असहकार चळवळ	**कायदेभंग चळवळ**

कृती 3: भारताच्या स्वातंत्र्यचळवळीत भाग घेतलेल्या कर्नाटकातील व्यक्तींचे छायाचित्रे संग्रहित करून दिलेल्या रिकाम्या जागेत चिकटवा व शिक्षकांची मदतीने त्यांच्या चळवळीचा इतिहास संक्षिप्तपणे लिहून भिंती फलकावर लावा.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 15

कर्नाटक एकीकरण आणि सीमावाद

अध्ययन निष्पत्ती: कर्नाटक एकीकरण चळवळीचा इतिहास आणि सीमा वादाची माहिती समजून घेणे.

आपल्याला माहीतच आहे की, भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर 26 जानेवारी 1950 पासून आपली स्वतःची राज्यघटना अमलात आली. भारतीय प्रजासत्ताकात प्रशासकीय सोयीसाठी 562 प्रांतांची विविध प्रांतांमध्ये विभागणी करण्यात आली. कर्नाटकातील लोकांची विभागणी मुंबई, मद्रास, मैसूर, हैदराबाद आणि कोडगु या पाच प्रांतांमध्ये झालेली होती. या प्रांतांमधील लोकांमध्ये परकेपणाची भावना वाढू लागली होती. कन्नड भाषिकांसाठी स्वतंत्र भाषिक राज्य निर्माण करण्यासाठी कर्नाटकातील विविध प्रांतातील लोकांनी एकत्र येऊन संघर्ष केला. 1 नोव्हेंबर 1956 रोजी भाषावार प्रांतरचनेनुसार म्हैसूर राज्याची स्थापना झाली. पुढे 1 नोव्हेंबर 1973 रोजी त्याचे नाव बदलून 'कर्नाटक' अशी करण्यात आली. एकीकरणाच्या चळवळीत अनेक साहित्यिक, लढवय्ये, संघटना यांनी मोठे योगदान दिले आहे.

भाषेच्या आधारावर कर्नाटक राज्याची निर्मिती झाली असली तरी कन्नडीगांचे वास्तव्य असणारे अनेक भाग आपल्या शेजारच्या राज्यात असल्याने तो एक वादाचा केंद्रबिंदू आहे.

या एकीकरणाविषयी शिक्षक आणि पाठ्यपुस्तकाच्या मदतीने अधिक माहिती घेऊन उपक्रम राबवूया.

अध्ययन पत्रक 25

कृती 1: कर्नाटक एकीकरण चळवळीत भाग घेतलेल्या नेत्यांची आणि संघ संस्थांची नावांची यादी करा.

प्रमुख नेते (व्यक्ती)	संघ संस्था

कृती 2: कर्नाटक एकीकरण चळवळीबद्दल एक कथा तयार करा.

कृती 3: भारताच्या नकाशात 1956 पूर्वी अस्तित्वात असलेल्या मुंबई, मद्रास, मैसूर, हैदराबाद आणि कोडगु हे प्रांत दाखवा.

कृती 4: कर्नाटकाशी सीमावाद असलेल्या राज्यातील ठिकाणांची यादी करून ती ठिकाणी खालील कोष्टकात भरा.

राज्याचे नाव	**ठिकाणे**

कृती 5: तुमच्या कुटुंबातील जेष्ठ तसेच शिक्षकांशी चर्चा करून कर्नाटक सीमावाद सोडवण्यासाठी उपाय सुचवा.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

भूगोल

अध्ययन अंश 16

दिशा

अध्ययन निष्पत्ती: दिशांच्या बद्दल जाणून घेणे आणि दैनंदिन जीवनातील उपयोजन समजून घेणे.

मुलांनो,

आपण आपल्या घरी सकाळच्या वेळी 'सूर्य उगवला अजून जागा झाला नाहीस'? तसेच सायंकाळी 'सूर्य मावळला तरी घरी पोहोचला नाही'? अशा प्रकारची वाक्ये ऐकतो. तसेच एखाद्या अनोळखी ठिकाणी पत्ता विचारताना डावीकडे वळा, उजवीकडे वळा, सरळ जा अशा सूचना ऐकतो. या गोष्टी दिशांना निर्देशित करतात. आपण आता काही कृतींच्या आधारे प्रमुख दिशा आणि उपदिशा बदल समजून घेऊया.

अध्ययन पत्रक 26

कृती 1: तुम्ही दिशा बद्दल ऐकले आहात की नाही तर चला तुम्हाला किती माहिती आहे ? सांगा पाहू.

1. तुम्हाला कोणत्या दिशा माहिती आहेत ?
2. दोन दिशा कसे ओळखाल ?
3. सूर्योदय कोणत्या दिशेला होतो ?
4. सूर्य कोणत्या दिशेला मावळतो ?
5. जर तुम्ही पूर्वेकडे तोंड करत असाल तर तुमचा उजवा हात कोणत्या दिशेला असेल?
6. जर तुम्ही पूर्वेकडे तोंड करत असाल तर तुमचा डावा हात कोणत्या दिशेला असेल?

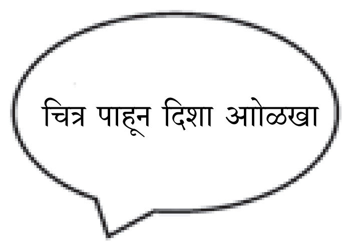

कृती 2: दिशा ओळखा.

खालील चित्र पहा चित्राबद्दल खालील प्रश्नांची उत्तरे द्या.

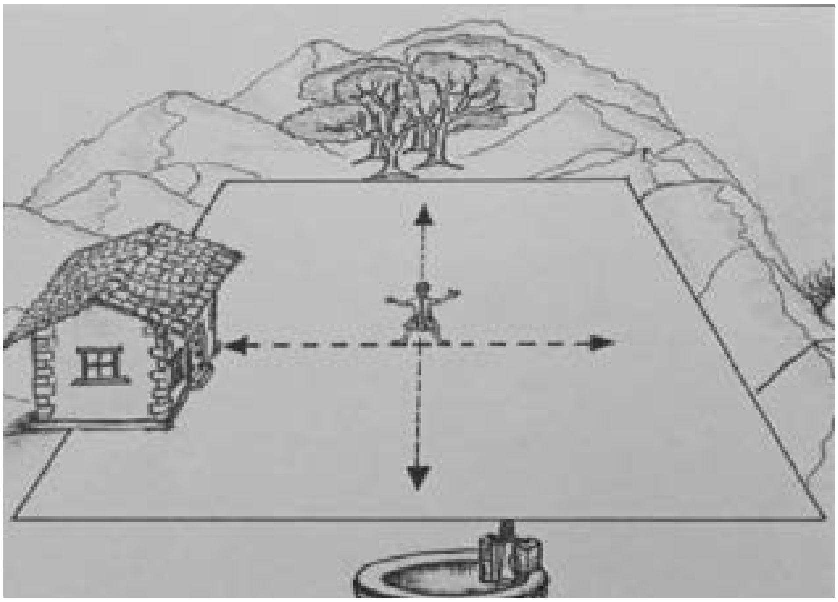

1. चित्रातील चार दिशा दर्शवा व लिहा. ________________________

2. चित्रातील घर कोणत्या दिशेला आहे? ________________________

3. चित्रातील विहीर कोणत्या दिशेला आहे ? ________________________

4. चित्रातील झाडे असणारी दिशा ________________________

5. सुर्य उगवणारी दिशा ________________________

कृती 3: दिशेचा खेळ खेळू आणि चित्रावरून खाली दिलेल्या प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

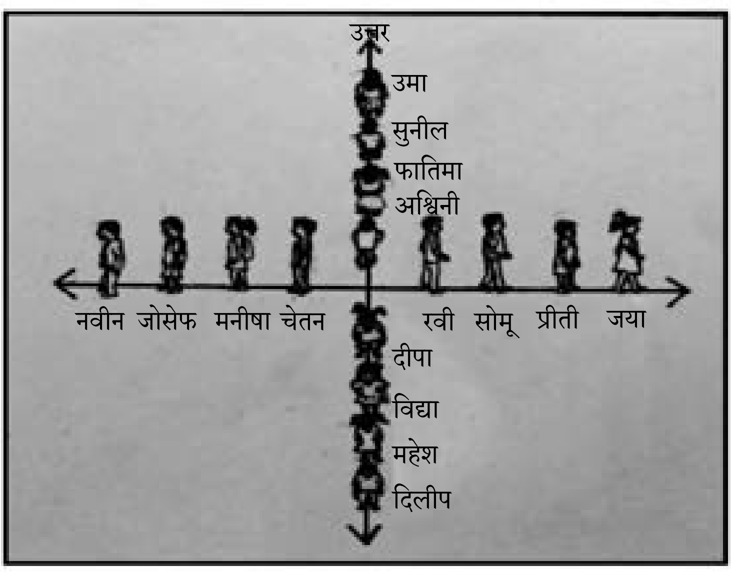

1. फातिमा च्या उत्तरेला कोण आहे ?

____

2. चेतनच्या पूर्वेला कोण आहे ?

____

3. सोनूच्या पश्चिमेला कोण आहे ?

____

4. चेतन मनीषच्या कोणत्या दिशेला आहे ?

____

5. जोसेफ मनीषच्या कोणत्या दिशेला आहे ?

____

6. दीपाच्या दक्षिणेला किती मुले आहेत ?

____

7. अश्विनीच्या उत्तरेला किती मुले आहेत ?

____

8. रवीच्या पश्चिमेला कोणकोण आहेत ?

____

वरील चित्रात दाखवल्याप्रमाणे तुम्ही तुमच्या शाळेत हा खेळ खेळून दिशेबद्दल अधिक माहिती जाणून घ्या.

- सूर्याच्या सहायाने दिशा ओळखणे तुम्ही शिकला, या व्यतिरिक्त दुसऱ्या कोणत्या पद्धतीने आपण दिशा ओळखू शकतो ?
- रात्री सूर्य असत नाही ना ? तरी रात्री दिशा कसे ओळखू शकाल ?
- दुपारी सूर्य सरळ तुमच्या डोक्यावर येतो तेव्हा तुम्ही दिशा कसे ओळखाल ?
- दिवसा आकाशात ढगाळ वातावरण असेल तर तुम्ही दिशा कसे ओळखाल ? विचार करा.

अध्ययन पत्रक 27

कृती 1: होकायंत्रची गंमत पाहू.

होकायंत्राच्या साहाय्याने तुमच्या शाळेतील खालील माहिती गोळा करा.

प्रथम तुमच्या शाळेच्या उत्तरेकडील भाग ओळखा.

1. शाळेच्या दक्षिण बाजूला काय दिसते ?

2. शाळेच्या पश्चिम बाजूला काय आहे ?

3. शाळेच्या उत्तर बाजूला काय आहे ?

4. शाळेच्या पूर्व बाजूला काय आहे ?

कृती 2: नकाशावरील दिशा जाणून घ्या आणि प्रश्नांची उत्तरे द्या (सोबत भारताचा नकाशा घ्या)

1. मध्य प्रदेशापासून कर्नाटक कोणत्या दिशेला आहे ?

2. कर्नाटकाच्या कोणत्या दिशेला समुद्र आहे ?

3. आंध्रप्रदेशच्या उत्तरेला असणाऱ्या दोन राज्यांची नावे लिहा.

4. मध्यप्रदेश पासून गुजरात कोणत्या दिशेला आहे ?

____

5. अरबी समुद्र कर्नाटकाच्या कोणत्या दिशेस आहे ?

____

6. दिल्ली कर्नाटकाच्या कोणत्या दिशेला आहे ?

____

7. दिल्ली जम्मू-काश्मीरच्या कोणत्या दिशेला आहे ?

____

अशा पद्धतीने तुमचे घर, गाव, तालुका, जिल्हा इ. नकाशाचा वापर करून मित्रासोबत चर्चा करा.

याबद्दलही जाणून घ्या.

मुलांनो, आज घरे बांधताना लोक दिशा बद्दल अधिक लक्ष देतात आणि ते असे का करतात ? ते तुमच्या मित्रासह जाणून घ्य

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 17

नकाशा

अध्ययन निष्पत्ती: नकाशा वाचन कौशल्य विकसित करणे व नकाशा रचणे.

तुम्ही टीव्हीवर कार्टून पाहता ना ? त्यापैकी 'डोरा' या कार्टून मध्ये डोरा मार्ग दाखवत असताना मी आता कोठे आहे ? पुढे जाण्यासाठी मी कशाची मदत घ्यावी ? हे सांगताना मॅप मॅप हे शब्द ऐकतो ना ? मॅप म्हणजे मराठीमध्ये नकाशा. आता नकाशा म्हणजे काय हे आपण कृतीद्वारे समजून घेऊ.

1. तुम्ही नकाशा पाहिला आहे का ?
2. आपण नकाशाचा वापर कोठे करतो ?
3. नकाशाचा वापर कोण कोण करतात ?
4. नकाशाचा वापर कशासाठी करतात ?

शिक्षकाच्या मदतीने वरील प्रश्नांची उत्तरे शोधून वर्ग मित्रासोबत चर्चा करा.

तुम्हाला नकाशा ची आवश्यकता का असते हे समजले आहेच. आपण आता नकाशा मध्ये कोणकोणत्या गोष्टींचा अंतर्भाव होतो हे पाहू.

अध्ययन पत्रक 28

कृती 1: नकाशा पाहून यादी करूया.

शाळेतील भारत नकाशा घेऊन नकाशात कोणकोणते घटक आहेत ? ते पहा आणि मित्रांसोबत चर्चा करून यादी करा.

नकाशात आपण पाहिलेल्या घटकांची यादी

कृती 2: नकाशा पाहून सांगणे (भारताचा राजकीय नकाशाचा वापर)

1. या नकाशा चे शीर्षक (नाव) काय ?

---

2. नकाशाला नाव का पाहिजे ?

---

3. स्केल (प्रमाण) दिले आहे का ? नकाशात कोठे आहे दाखवा.

---

4. नकाशा रचताना प्रमाणाची आवश्यकता का असते?

---

5. नकाशा सूचित आपण काय काय पाहतो ?

---

6. राजधानी कोणत्या चिन्हाने दर्शवितात ? ते पाहून लिहा.

---

7. नकाशात अक्षांश व रेखांश दाखवा.

एका नकाशामध्ये येणाऱ्या सर्व बाबी आपण आत्ताच समजून घेतल्या आहेत.

सर्व नकाशे एकसारखे असतात का ? तर कोण कोणते नकाशे असतात ?

चला नकाशा पहा पहा कृतीद्वारे समजून घेऊया.

अध्ययन पत्रक 29

कृती: नकाशाचे प्रकार शिकूया.

विविध प्रकारचे नकाशे पाहून त्यातील फरक ओळखून शिक्षकांशी चर्चा करा. (शाळा नकाशा / पाठ्यपुस्तकातील विविध प्रकारच्या नकाशांचा वापर करा.)

सूचना: तुम्ही पहावयाचे मुद्दे नकाशा चे नाव, रंग, चिन्हे, प्रमाण इत्यादी विषयांचे ज्ञान नकाशा सांगतो.

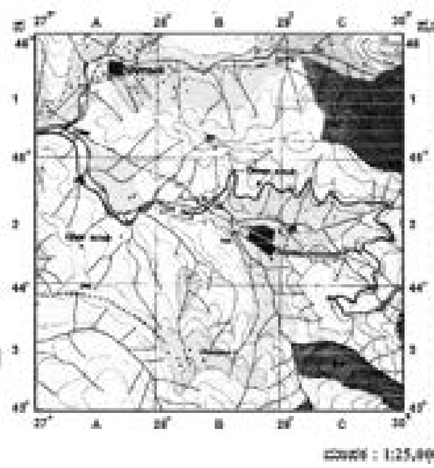	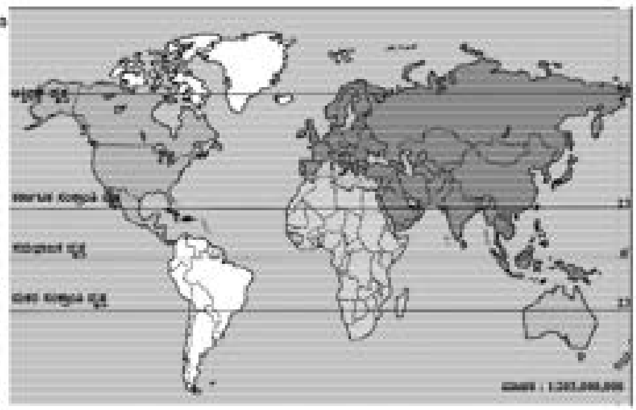
मोठे नकाशे	**लहान नकाशे**

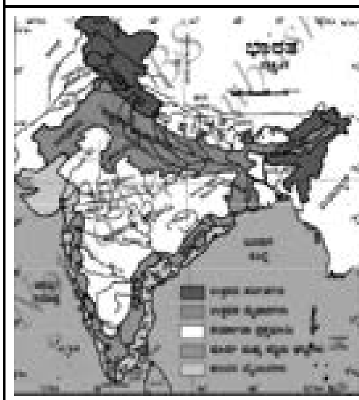		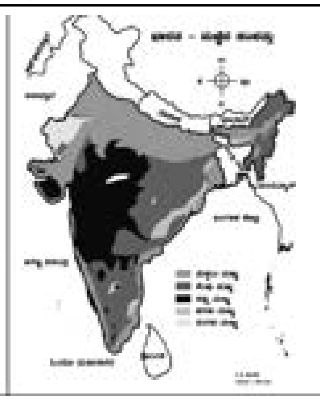
स्वाभाविक नकाशे	**राजकीय नकाशा**	**वितरण नकाशा**

कृती 2: स्वतः नकाशा तयार करा

खाली दिलेल्या माहितीच्या आधारे सूचक यादी आणि चिन्हांचा वापर करून नकाशा तयार करूया.

सूचना: राजू रहात असलेल्या साळीग्रामच्या खाली दिलेल्या माहितीच्या आधारे गावचा नकाशा तयार करा.

1. गावाची लांबी 8 किलो मीटर, रुंदी 5 किलोमीटर.
2. या गावाच्या उत्तरेकडून पूर्वेला माली नदी वाहते.
3. या गावाच्या उत्तर दिशेला पर्वत रांगा आहेत.
4. पूर्वेपासून पश्चिमेस सरळ मध्यभागी कच्चा रस्ता जातो.
5. पूर्वेला रस्त्याच्या खाली जिरायती जमीन आहे.
6. शेतजमिनीच्या पश्चिमेला काही घरे आहेत.
7. गावाच्या पश्चिमेकडील रस्त्याच्या वरील बाजूस बांबूचे बेट आहे.

8 किलो मीटर

कृती 3: नकाशा सूचीचा वापर करून तुमच्या शाळेचा किंवा गावाचा नकाशा तयार करा.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 18

खंड

अध्ययन निष्पत्ती: सामर्थ्य जगाच्या नकाशावर खंड आणि महासागर दाखविणे.

मुलांनो, आम्ही राहतो ती जमीन 79% पाण्याने व्यापलेली आहे. आपण त्यांना त्यांच्या विस्तारावरून नद्या, तलाव, नाले, समुद्र, सागर इत्यादी नावाने संबोधतो. तसेच पृथ्वीवरील भूप्रदेश लोकवस्ती इत्यादी अनेक वैशिष्ट्यांच्या आधारावर सात खंड ओळखले जातात. आता आपण सागर, समुद्र, खंड भूशिर, खाडी म्हणजे काय? हे समजून घेऊया.

अध्ययन पत्रक 30

कृती 1: मुलांनो, आपण खंड, सागर, समुद्राबद्दल माहिती मिळविली आहे. आता एक जगाचा नकाशा दिलेला आहे. त्याच्यामध्ये ती ओळखून समजून घ्या.

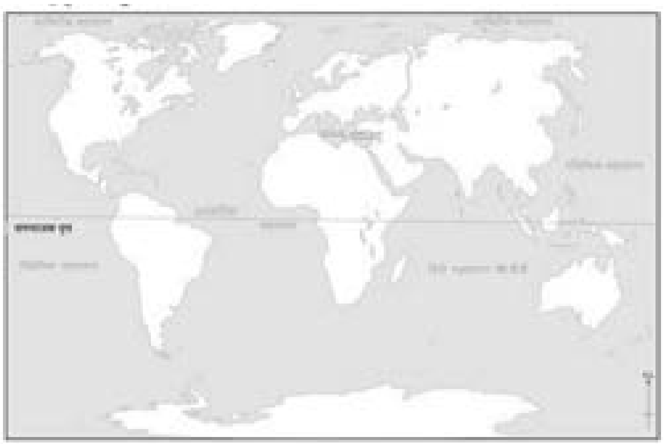

कृती 2: वर्गातील जगाचा नकाशाचा वापर करून मित्रासोबत खंड आणि सागर शोधा.

कृती 3: दिलेल्या जगाचा नकाशा मध्ये खंडांना रंगवून नावे द्या. आणि महासागर शोधा व लिहा.

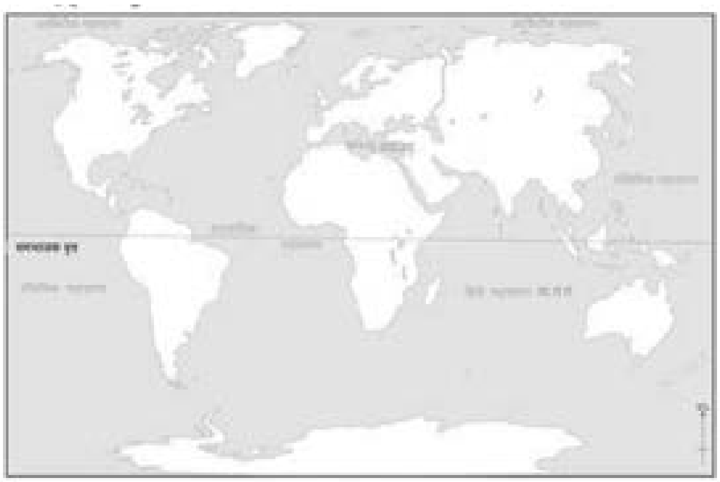

अक्षांश व रेखांश

अध्ययन निष्पत्ती: अक्षांश रेखांश आणि दिशांचा वापर करुन नकाशामध्ये सर्व खंडाचे स्थान समजून घेणे.

आता आपण मागील कृतीमध्ये खंडाबद्दल समजून घेतले. परंतु आपण नकाशामध्ये स्पष्टपणे हे खंड कोठे येतात? ते सांगणे कठीण आहे. एकवेळ आपण खंड स्पष्टपणे ओळखण्यासाठी अक्षांश आणि रेखांश व दिशा आवश्यक आहे. आपण त्यांच्या सहाय्याने आपल्या खंडाचे स्थान ओळखूया.

अक्षांश, रेखांश आणि दिशा म्हणजे काय समजूया ?

दिक्षा सातवी वर्गातील पाठ्यपुस्तकात अक्षांश आणि रेखांश याबद्दल वाचत होती. तिच्या गावाचे नाव विचारले असता खेड्यात राहते म्हणाली. नंतर तिला गोपाळपूर कोठे आहे विचारले असता दिक्षाने ते हुन्नळी तालुक्यात येत असल्याचे सांगितले. त्यानंतर तिला प्रश्नावर प्रश्न विचारल्यास हुन्नळी तालुका कोठे आहे विचारल्यास ते दावनगिरी जिल्हा कर्नाटक राज्यात येते असे सहज म्हणाली. त्यानंतर कर्नाटक राज्य भारत देशात, भारत देश आशिया खंडात व आशिया खंड पृथ्वीवर असल्याचे सांगितले. पृथ्वीचा आकार गोल आहे कि चपटा आहे असे विचारताच तिने चेंडूसारखा गोलाकार आहे असे म्हणाली. तिच्या हाती चेंडू देऊन पृथ्वी अशाप्रकारे गोल आहे हे सांगून तुझे गाव यावर कोठे आहे ? हे ओळखण्यास सांगितले. त्या चेंडूवर कोणत्याही उभ्या व आडव्या रेषा नसल्याने ते ओळखणे शक्य झाले नाही. अशा प्रकारे पृथ्वीगोलावर मानलेल्या काल्पनिक उभ्या व आडव्या रेषांना अनुक्रमे रेखांश व अक्षांश म्हणतात.

अक्षांश म्हणजे पृथ्वी गोलावरील आडव्या असणाऱ्या काल्पनिक रेषा होय. रेखांश म्हणजे पृथ्वी गोलावरील उभ्या असणाऱ्या काल्पनिक रेषा होय. एकूण 181 अक्षांश आणि 360 रेखांश रेषा आहेत पृथ्वीवरील एक निश्चित स्थान दर्शविल्यास या अक्षांश रेखांश आणि दिशा महत्त्वाची भूमिका बजावतात यांना निर्देशांक म्हणतात.

अध्ययन पत्रक 31

कृती 1: दिलेल्या नकाशात जगातील सात खंड अक्षांश आणि रेखांश शोधून लिहा.

सूचना: प्रत्येक खंड कोणत्या अक्षांश आणि रेखांशापासून प्रारंभ होऊन शेवट होतो ते शोधून लिहा.

(शिक्षकांची अथवा पाठ्यपुस्तकाची मदत घ्या.)

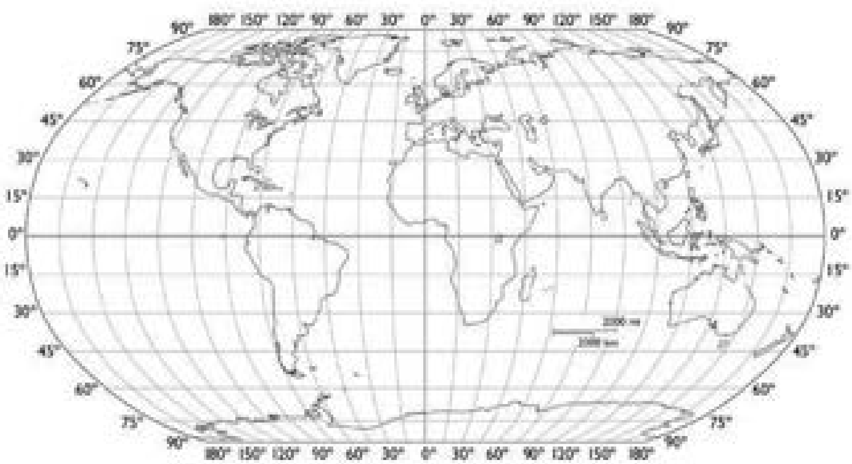

अ.न.	खंड	अक्षांश	रेखांश
1.	आशिया		
2.	आफ्रिका		
3.	उत्तर अमेरिका		
4.	दक्षिण अमेरिका		
5.	अंटार्क्टिका		
6.	युरोप		
7.	ऑस्ट्रेलिया		

कृती 2: दिलेल्या जगाच्या नकाशामध्ये भारत देश ओळखून भारताच्या पूर्व, पश्चिम, दक्षिण, उत्तरे कडील दोन दोन देशांची नावे लिहा.

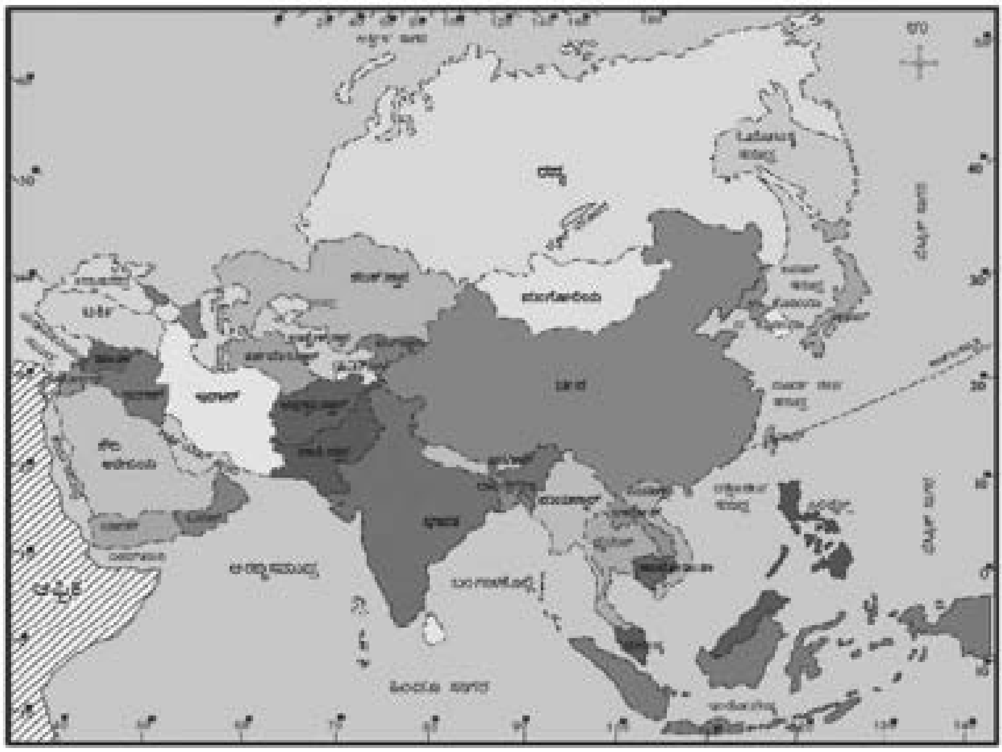

पूर्व	पश्चिम	दक्षिण	उत्तर

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 19

हवामान आणि वायू

अध्ययन निष्पत्ती: अक्षांश, रेखांश हे स्थान, हवामान, वनस्पतीवर कसे परिणाम करतात हे सांगणे.

मुलांनो, वेळोवेळी ऊन पाऊस आणि थंडी सतत बदलत असते कधी उबदार वातावरण तर कधी थंडी असे आपण अनुभवतो. यामुळे आहार व वेशभूषा बदलते. तसेच आपल्या आजूबाजूला असलेल्या वनस्पतीमध्ये होणार बदल आणि जीवसृष्टीवर होणार हवामानाचा परिणाम हे देखील लक्षात घेतले पाहिजे.

हवामान आणि वातावरण

एखाद्या ठिकाणच्या अल्पकालीन वातावरणीय स्थितीला हवामान असे म्हणतात. उदा. - ढगाळ हवामान, उष्ण हवामान, दमट हवामान इ.

एखाद्या प्रदेशाच्या दीर्घकालीन हवामानाच्या सरासरीला वातावरण म्हणतात. उदा. विषुववृत्तीय वातावरण, टंड्रा प्रदेशातील वातावरण, वाळवंटी वातावरण इ.

एखाद्या प्रदेशाच्या हवामानावर प्रभावित करणारा घटक म्हणजे अक्षांश, समुद्रसपाटीपासूनची उंची, सम द्रसपाटीपासूनचे अंतर, तापमान, पाऊस, आर्द्रता, समुद्रातील प्रवाह यांचा सामावेश होतो.

हवामान आणि वातावरणाचा संबंध: अक्षांश- रेषेच्या माध्यमातून आपल्याला एखाद्या प्रदेशाच्या हवाम ानाबद्दल मिळते. उदा. $0°$ ते $23\frac{1}{2}°$ उत्तर आणि दक्षिणमध्ये हवामान अधिक उष्ण असते.

$23\frac{1}{2}°$ ते $66\frac{1}{2}°$ उत्तर-दक्षिण अक्षांशातील भागामध्ये अति उष्णता किंवा अति थंडी नसते. अशा वातावरणाला समशीतोष्ण वातावरण असे म्हणतात. $66\frac{1}{2}°$ ते $90°$ दक्षिण उत्तर अक्षांश या भागामध्ये अत्यंत थंड वातावरण असते. अशा प्रकारे $0°$ अक्षांशापासून उत्तर व दक्षिण ध्रुवाकडे गेले असता तापमान कमी कमी होत जाते.

अध्ययन पत्रक 32

कृती 1: दिलेल्या चित्रामध्ये प्रमुख अक्षांश दाखविलेले आहेत, त्यांना नावे देऊन त्याबद्दल समजून घ्या.

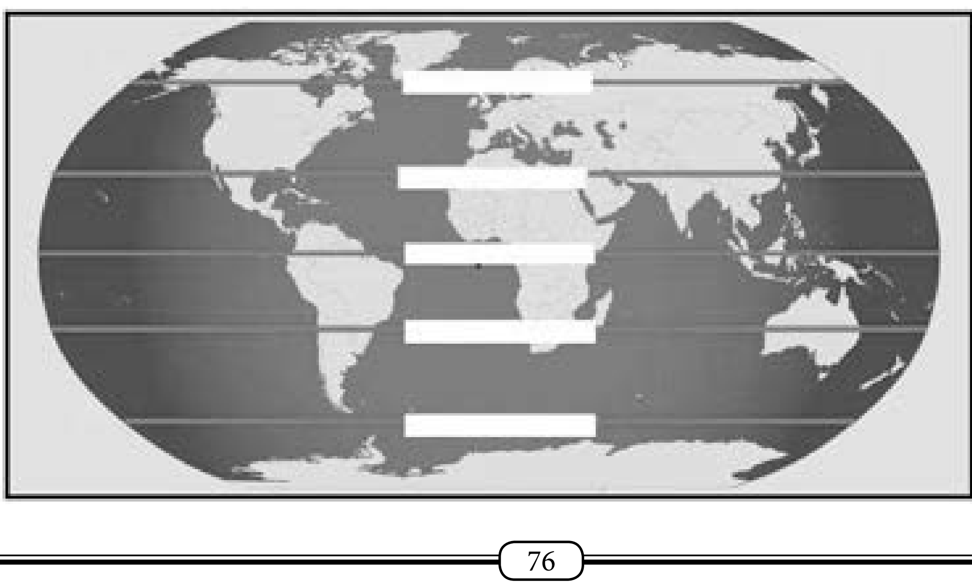

कृती 2: खालील नकाशा मध्ये प्रमुख अक्षांश रेषा गेलेले खंड आणि देश ओळखा. (सूचना – सहाय्यता साठी पाठ्यपुस्तकातील नकाशे वापरू शकता.)

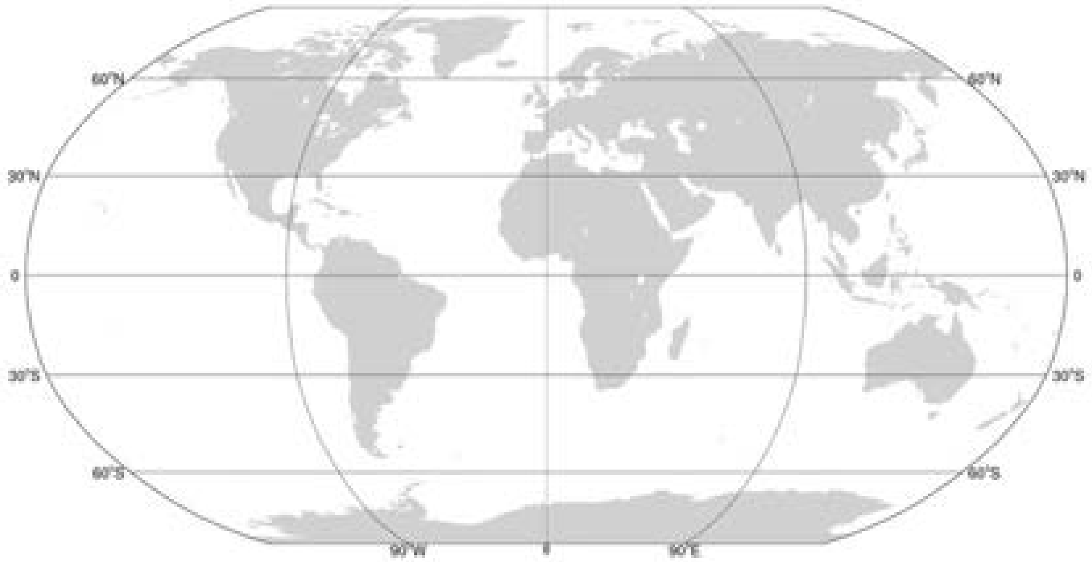

अनु.	अक्षांश	खंड व देश

कृती 3: मुलांनो खालील ग्लोबमधून हवामानाचे कटिबंध ओळखून रंग भरा व त्या कटिबंधातील खंड व देश याबद्दल समजून घ्या.

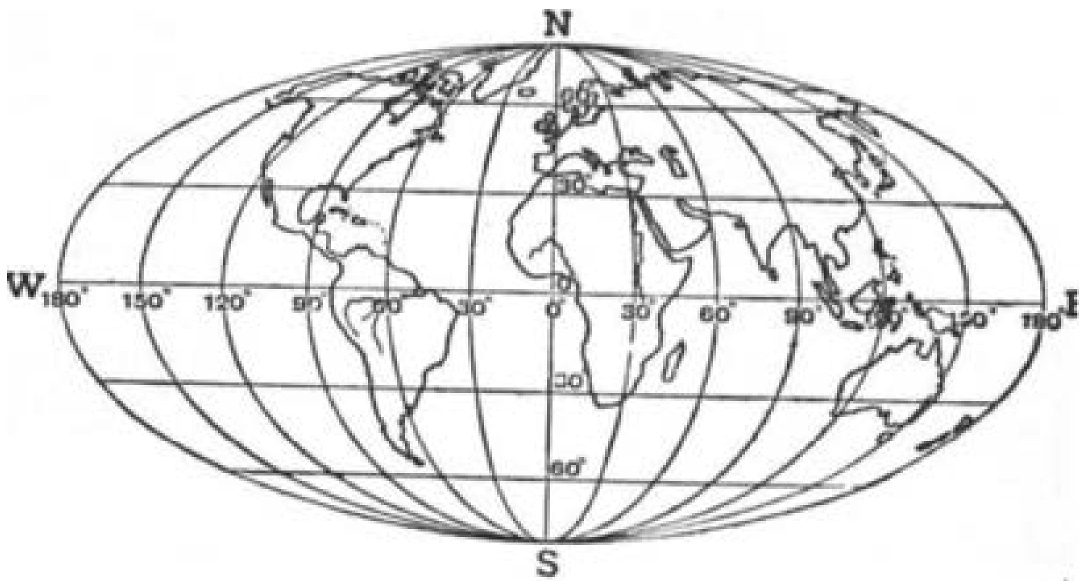

कृती 4: मुलांनो, खाली चौकटीमध्ये जगातील काही शहरे व तेथील तापमान याची यादी दिलेली आहे. परंतु एकाच वेळी वेगवेगळ्या स्थळांमधील हवामान बदलाची कारणे कोणती ? हे समजून घेऊन वर्गामध्ये चर्चा करा.

अ.न.	शहर /देश	तापमान
1.	दिल्ली - भारत	26° सेल्सियस
2.	मास्को - रशिया	05° सेल्सियस
3.	माद्रिद - स्पेन	13° सेल्सियस
4.	कार्थोम - सुदान	40° सेल्सियस
5.	केप टाउन - दक्षिण आफ्रिका	27° सेल्सियस
6.	न्यूयॉर्क - यु.एस.ए.	03° सेल्सियस
7.	रियो-डी-जेनिरियो ब्राझिल	28° सेल्सियस
8.	सिडनी - ऑस्ट्रेलिया	18° सेल्सियस

कृती 5: मुलांनो, प्रत्येक खंडातील स्थानिक अक्षांश स्थानाप्रमाणे तेथील प्राणी व वनस्पती यांमध्ये विविधता आढळते. आता तुम्ही पाठ्यपुस्तकाच्या आधारे त्या खंडामध्ये आढळणारे प्राणी व वनस्पती यांची यादी करा.

खंड	वनस्पती व प्राणी	नदी व पर्वत	या खंडाचे प्रमुख वैशीष्ट्य
आशिया			
आफ्रिका			
उत्तर अमेरिका			
दक्षिण अमेरिका			
युरोप			
अंटार्क्टिका			

कृती 5: एखादेवेळी अंटार्क्टिका खंडातील पेंग्वीन पक्षी तुमच्या गावी आणला तर काय होईल ? विचार करून उत्तर लिहा.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 20

आशिया खंड

अध्ययन निष्पत्ती: आशिया खंडाची प्रमुख वैशिष्ट्ये वाचाल आणि समजून घ्याल.

मुलांनो, आतापर्यंत आपण मागील कृतीमध्ये खंड, देश, तेथील हवामान, वनस्पती, प्राणी यांच्या बद्दल समजून घेतले आहे. खाली आशिया खंडाची माहिती दिलेली आहे ती समजून घ्या आणि अशाच प्रकारे इतर खंडाची माहिती शिक्षक, इंटरनेट आणि तुमच्या मित्रांच्या सहाय्याने तयार करून वर्गातील भिंतीवर लावा.

अध्ययन पत्रक 33

कृती 1: वाचा आणि शिका उर्वरित सहा खंडाची माहिती संग्रहीत करून पत्रक तयार करा.

आशिया खंड

पर्वत – हिमालय, हिंदुकुश, कौन लूनशान, अराकान.

नद्या – गंगा, ब्रह्मपुत्रा, सिंधू, यांगत्से, मिकॉन्ग यूप्रटीस आणि तैग्रिस.

वाळवंटे – अरेबिया, गोबी, कराकुम, टाकला माकन, कीझीलकम आणि थरचे वाळवंट.

प्राणी – वाघ, सिंह, आशियायी हत्ती, गेंडा, पांडा, चित्ता, अस्वल, नीलगाय, हरिण, सारंग, नाग.

पक्षी – मोर, ग्रेट इंडियन बर्ड्स इत्यादी.

विस्तार – 4, 46, 14,000 चौ. कि. मी.

लोकसंख्या – 4, 56, 06, 67, 108

एकूण देश – 49

प्रमुख देश – भारत, चीन, रशिया, जपान इ.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 21

नागरिकशास्त्र

संविधानाची आवश्यकता

अध्ययन निष्पत्ती: संविधानाची आवश्यकता समजून घेणे.

मुलांनो, संविधान हा एक देशाचा मूलभूत कायदा आहे. त्याचा सन्मान करणे हे सर्वांचे प्रमुख कर्तव्य आहे. प्रत्येक भारतीयाला संविधानातील तरतुदींची माहिती असणे आवश्यक आहे. मुलांनो आपण समाजाचा एक घटक असल्याने आपण शांततेने, एकात्मतेने तसेच एकमेकांना सहाय्य करीत जीवन जगले पाहिजे. नाहीतर आपले जीवन जगणे कठीण होते.

असाच एक देश होता तेथील लोक अशा प्रकारचे जीवन जगत होते. आता ते कशाप्रकारे आयुष्य जगत आहेत याविषयी एका छोट्या कथेतून समजून घेऊया. सर्वजण कथा ऐकणार ना? चला तर, कथेला सुरुवात करुया.

अध्ययन पत्रक 34

कृती 1: कथा वाचल्या त्यानंतर प्रश्नांची उत्तर देऊ या

कथावाचन

एक छोटासा देश होता. तेथील लोक स्वतःला योग्य वाटेल ते काम चूक किंवा बरोबर याचा विचार न करता करत होते. आपल्या स्वार्थासाठी इतरांवर हल्ले करणे, त्यांच्या वस्तू हिसकावून घेणे, आपण जगण्यासाठी त्यांचा खूनही करत असत. कोणासाठीही कोणतेही नीतिनियम नव्हते. सबल हे दुर्बलांचे शोषण करत होते. दिवसेंदिवस या घटनांमुळे अशांतता वाढीस लागली, कोणीही समाधानाने जीवन जगू शकत नव्हते. तेथे अशांतता वाढत असलेने लोक एके दिवशी एकत्र येऊन यापुढे आपण असे न भांडता एकमेकाशी सहकार्याने वागू. असे ठरवून काही नियम बनवले. सर्वांनी या नियमांचे पालन करावे. नियमांचे उल्लंघन झाल्यास त्याला प्रथम शिक्षा देण्याचा निर्णय केला. यामुळे तेथील लोकांनी काय करावे, काय करू नये, आपण रहात असलेल्या प्रदेशाचे रक्षण कशा प्रकारे करावे ? यासारख्या विविध विषयावर नियम बनवून एका पुस्तकाच्या स्वरूपात संग्रह संग्रहित केले. तेथे प्रशासनासाठी कायदे बनवण्यासाठी, त्याच्या अंमलबजावणीसाठी, ते योग्य की अयोग्य हे ठरवण्यासाठी, काही संस्थांची रचना केली. यापुढे आपल्या देशातील कोणत्याही भागामध्ये कोणताही नियम बनवल्यास तो सर्व लोकांनी मिळून बनविलेल्या कायदे पुस्तकामध्ये सांगितल्याप्रमाणे अंमलात आणला जावा. एखादेवेळी कायदे पुस्तकाविरुद्ध नियम बनविल्यास तो नियम रद्द होईल असे ठरविले. त्या वेळेपासून त्या देशातील नागरिक तेथील कायद्याचा सन्मान राखून, शांततेने, समाधानाने, सहकार्याने, नियमाने जीवन जगत आहेत.

1) सर्वांनी कथा वाचली का ? कथा कशी होती ? यावर तुमचे मत काय ? चर्चा करा.

2) कथेमध्ये त्या देशातील लोकांनी नियम का तयार केले ?

3) त्यांनी नियम बनवून त्याची नोंद केली नसती तर काय झाले असते ? यावर तुमचे विचार लिहा.

4) लोकांनी लिहिलेल्या कायद्याच्या संग्रह पुस्तकाला आपण काय म्हणू शकतो ?

अध्ययन निष्पत्ती: भारतीय राज्य घटनेच्या संविधान सभेबद्दल वाचा आणि जाणून घ्या. तसेच त्यामधील कर्नाटकातील प्रमुख व्यक्तींचा परिचय करून घ्या.

संविधान म्हणजे काय ? आज प्रत्येक देशाकडे त्याचे संविधान आहे. त्याची लिखित नियमावली बनवून त्यानुसार कार्यभार चालत असतो. भारताचेही संविधान आहे. ते जगातील सर्वात मोठे संविधान म्हणून ओळखले जाते. चला तर मग हे संविधान कसे तयार झाले ? ते पाहूया.

चला, भारतीय संविधाना बद्दल जाणून घेऊया.

भारतीय राज्यघटना तयार करण्यासाठी 1946 मध्ये घटना समितीची स्थापना करण्यात आली. 9 डिसेंबर 1946 रोजी पहिल्या सभेने कामाला सुरुवात झाली. विविध प्रांतात आणि स्थानिक राज्यांमधून 129 समित्यांमध्ये एकूण 389 लोक निवडून आले होते. डॉक्टर सच्चिदानंद सिन्हा हे समितीचे पहिले अध्यक्ष होते आणि डॉक्टर बाबू राजेंद्रप्रसाद समितीचे स्थायी अध्यक्ष म्हणून नियुक्ती करण्यात आली होती. चौहान यांनी घटनात्मक अंग समितीचे अध्यक्षपद भुषविले आहे. डॉ. बी आर आंबेडकरांनी यामध्ये महत्त्वाची भूमिका बजावली होती. सलग 2 वर्षे 11 महिने आणि 18 दिवसांनी ते 26 नोव्हेंबर, 1949 रोजी कार्य पूर्ण झाले. 26 जानेवारी 1950 रोजी ही राज्यघटना अमलांत आल्यानंतर भारत प्रजासत्ताक बनला. कर्नाटकाचे सिद्धलिंगय्या एस.व्ही. कृष्णमूर्तीराव, एच. सिद्धविरप्पा, टी. चन्नय्या, के.सी. रेड्डी, बंगाल नरसिंहराव, के हनुमंतय्या, निजलींगप्पा व इतर अनेकांनी या कार्यात भाग घेतला. आता तुम्ही संविधान रचना सभेबद्दल माहिती घेतली. आता आपण एक कृती करूया.

अध्ययन पत्रक 35

कृती 1: संविधान रचना समिती मध्ये कार्य केलेल्या कर्नाटकातील प्रमुख व्यक्तींची छायाचित्रे खाली दिलेली आहेत. त्यांच्या बद्दल माहिती संग्रहित करून समजावून घ्या.

		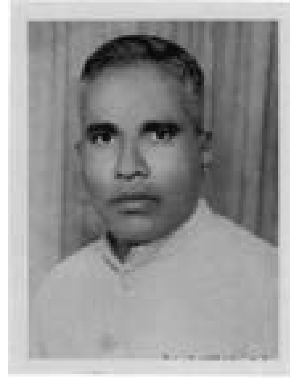
एच. सिद्धविरप्पा	**के. सी रेड्डी**	**टी. चन्नय्या**
बेनेगल नरसिंगराव	**केंगळ हणमंतय्या**	**एस. निजलिंगप्पा**

कृती 2: मुलांनो, तुमच्या शाळेतील शाळा मंत्रिमंडळाच्या सहाय्याने तुमच्या शाळेच्या नीतिनियमांची रचना करून शाळेच्या सूचना फलकावर लावा.

अध्ययन निष्पत्ती: तुम्ही प्रस्तावना आणि त्यातील मुख्य शब्दाचे सोप्या अर्थाने वर्णन कराल.

संविधानामध्ये समाविष्ट असलेल्या प्रस्तावनेत संविधानाच्या आकांक्षांचा समावेश आहे आणि त्याला राज्यघटनेचा आरसा असेही म्हणतात. त्यामधून राज्यघटनेची उद्दिष्टे स्पष्ट होतात. म्हणून त्याबद्दल जाणून घेणे आणि आपल्या दैनंदिन जीवनात समाविष्ट करणे आवश्यक आहे. त्याला भारतीय संविधानातील प्रस्तावना काय म्हणते? हे कृतींच्या सहाय्याने समजावून घेऊया.

अध्ययन पत्र 36

1. **कृती:** आम्ही दररोज प्रार्थनेवेळी भारताची प्रस्तावना वाचतो नाही का ? तर त्यामधून तुम्ही काय शिकलात ? ते लिहा.

____

____

____

2. संविधानाच्या प्रस्तावनेमधील तुम्हाला आवडलेले दोन अंश कोणते ? का ? ते लिहा.

____

____

____

कृती: खाली भारतीय संविधानाची प्रस्तावना दिली आहे. ती वाचून खाली विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

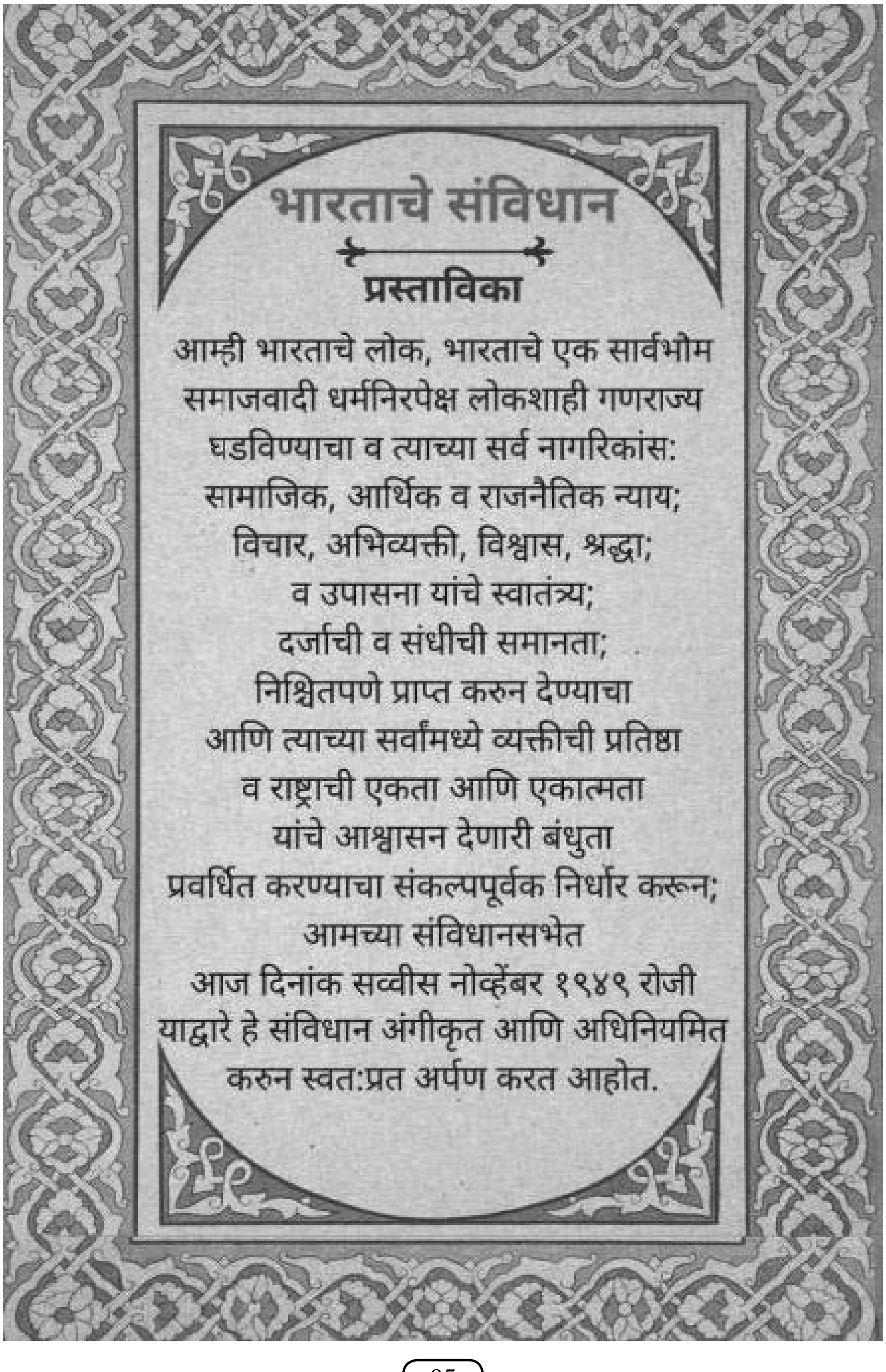

भारताचे संविधान

प्रस्ताविका

आम्ही भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम
समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य
घडविण्याचा व त्याच्या सर्व नागरिकांस:
सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय;
विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा;
व उपासना यांचे स्वातंत्र्य;
दर्जाची व संधीची समानता;
निश्चितपणे प्राप्त करुन देण्याचा
आणि त्याच्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा
व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता
यांचे आश्वासन देणारी बंधुता
प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;
आमच्या संविधानसभेत
आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर १९४९ रोजी
याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित
करुन स्वत:प्रत अर्पण करत आहोत.

1. संविधानाच्या प्रस्तावनेमधील प्रमुख मुद्द्यांची यादी करा.

2. प्रस्तावना मध्ये दिलेल्या खालील शब्दांच्या बद्दल तुम्ही काय समजावून घेतला ?

स्वातंत्र्य

समानता

बंधुता

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 22

मूलभूत हक्क आणि कर्तव्य

अध्ययन निष्पत्ती: आपल्या जीवनात मूलभूत हक्क आणि कर्तव्य यांचे महत्त्व जाणून घेणे.

आम्ही कोणत्याही एका समाजात राहात असताना एकमेकांना सहकार्य, राष्ट्रीय एकात्मता या भावना जोपासल्या पाहिजेत. समाजात शांती निर्माण करण्याचे प्रयत्न असावेत. यासाठी समाजातील प्रत्येक व्यक्तीला समान संधी आहे. यासाठी व्यक्तीचे व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी संविधान मार्फत दिले गेलेले हक्क म्हणजेच मूलभूत हक्क होत आणि हे हक्क आपल्या जीवनात शांतता व समानतेने व्यतीत करत असताना आपल्या देशासाठी स्वयंप्रेरणेने काही जबाबदाऱ्या पार पाडत असतो. यालाच मूलभूत कर्तव्य असे म्हणतात. आपण काही कृतीतून मूलभूत हक्क आणि समजून घेऊया.

अध्ययन अंश 37

कृती 1: खालील कोष्टकात काही घटना दिल्या आहेत. त्या घटना संबंधित मूलभूत हक्काचे उल्लंघन संदर्भात असून ते ओळखा.

अ.न.	मूलभूत हक्क	घटना
1.	समानतेचा हक्क	12 वर्षाचा मुलगा शाळा सोडून हॉटेलमध्ये काम करत आहे
2.	स्वातंत्र्याचा हक्क	घरातील मुलांना शाळेत पाठवतात पण मुली शाळेत पाठवत नाहीत
3.	शोषणाविरुद्ध हक्क	सरकारी अनुदान प्राप्त करण्यासाठी अल्पसंख्यांक शिक्षणसंस्थेत इतर विद्यार्थी दाखल करून घेतात.
4.	सांस्कृतिक आणि शैक्षणिक हक्क	सण, यात्रा साजरे करण्यासाठी परवानगी देणे.
5.	धार्मिक हक्क	आमच्या गावातील एका व्यक्तीस पोलिसांनी पकडून 24 तासाच्या आत न्यायालयात हजर केले.
6.	संविधानानुसार दाद मागण्याचा हक्क	दुसऱ्या गावातून आलेल्या व्यक्तीस आपल्या गावात राहण्यास परवानगी आहे.

कृती 2: खाली सांगितल्याप्रमाणे त्या घटना कोणत्या मूलभूत हक्काची संदर्भात आहेत. ओळखून कोष्टक पूर्ण करा.

अ.न.	घटना	मूलभूत हक्क
1.	शांततेत सभा घेण्याचे स्वतंत्र	
2.	धार्मिक आणि भाषा अल्पसंख्यांक यांच्या उन्नतीसाठी रचलेले हक्क	
3.	गरिबांचे, महिलांचे, मुलांचे व दुर्बलांचे शोषण करू नये	
4.	कायद्यासमोर सर्वजण समान	
5.	मूलभूत हक्काचे उल्लंघन झाल्यास नागरिकांनी न्यायालयात दाद मागावे	

कृती 3: खाली काही चित्रे दिलेली आहेत. ही चित्रे कोणत्या मूलभूत हक्क व कर्तव्याशी संबंधित आहेत, त्यातील कोणते बरोबर, कोणते चूक यावर चर्चा करा.

कृती 4: खाली काही वाक्ये दिली आहेत. त्यानुसार होय अथवा नाही असा योग्य पर्याय निवडून लिहा. तुमच्यासाठी काय योग्य आहे ते ओळखा आणि तसे का ? याविषयी वर्गात चर्चा करा.

	होय	नाही
1.राष्ट्रगीत म्हणताना आपण उभे राहून आदर द्यावा.		
2.मी ऐतिहासिक स्मारकांचे रक्षण केले पाहिजे असे वाटते.		
3.मी लोकांमध्ये एकोपा वाढवण्याचा प्रयत्न करतो.		
4.मी परिसर संरक्षणाचा प्रयत्न करतो.		
5.मी देशाची एकता आणि सार्वभौमत्व जपतो.		

कृती 5: कर्तव्य बजावलो नाही तर विचारण्याचा किंवा अनुभवायचं हक्क नाही या विषयावर चर्चा किंवा स्पर्धा आयोजित करा व सर्वांना सहभागी होण्यास सांगा.

कृती 6: आमच्या शाळेत आणि गावांमध्ये कोणते कर्तव्ये बजावयला पाहिजे याची यादी करा व शिक्षकाबरोबर चर्चा करा.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

अध्ययन अंश 23

राज्याची मार्गदर्शक तत्वे

अध्ययन निष्पत्ती: राज्याच्या मार्गदर्शक तत्वाविषयी समजून घेणे.

आम्ही जीवनामध्ये कोणताही निर्णय घेत असताना जीवनातील अनुभव, मोठ्यांचा सल्ला आणि मार्गदर्शनाची आम्हाला मदत होते. त्याचप्रमाणे कोणताही देश आपल्या लोकांच्या कल्याणासाठी योजना आखत असताना ही योजना देशाची काही मार्गदर्शक तत्वाने राबवल्या जातात. त्यांनाच मार्गदर्शक तत्त्वे असे म्हणतात. आमच्या भारत देशाच्या घटनेच्या चौथ्या भागामध्ये आम्ही याचा स्वीकार केला आहे ते म्हणजे गांधीवाद, समाजवाद आणि उदारमतवाद या तत्त्वांचा स्वीकार केला आहे. कल्याणकारी राज्याच्या स्थापनेसाठी सार्वजनिक धोरणे आणि योजनाची अंमलबजावणी करताना ही तत्त्वे विचारात घेतली पाहिजेत. सरकारने येथे नमूद केलेल्या कोणत्याही घटकाची अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे. असा कोणताही नियम नाही अंमलबजावणी न केल्यास आम्हाला न्यायालयात प्रश्न विचारण्याची किंवा दावा करण्याची परवानगी नाही. भारतीय राज्यघटनेने नमूद केलेली मार्गदर्शक तत्वे म्हणजे स्त्री-पुरुष समान वेतन, स्त्रियांसाठी बाळंतपण, बाल शोषण रोखणे, मुलांना निरोगी वाढू देणे, त्यांना मोफत व सक्तीचे प्राथमिक शिक्षण, दुर्बलांसाठी मोफत व फायदेशीर मदत देणे इत्यादी.

अध्ययन पत्रक 38

1. **कृती:** तुमच्या आजूबाजूच्या समाजातील सामाजिक आणि आर्थिक दृष्ट्या व सुरक्षित लोकांकडे पहा आणि त्या कमकुवत का आहेत ? याबद्दल तुमच्या मित्रांबरोबर चर्चा करा.
2. **कृती:** राज्याच्या मार्गदर्शक तत्वाची अंमलबजावणी राज्यासाठी अनिवार्य नाही आणि त्याची अंमलबजावणी करण्यासाठी दावा दाखल करू शकत नाही. या संदर्भात चर्चा करा.
3. **कृती:** मार्गदर्शक तत्त्वे लागू करावीत का ? किंवा नको या विषयावर तुमच्या शाळेत त्यांच्या स्पर्धा आयोजित करून त्यानंतर चर्चा झालेल्या विषयांचे चिंतन करा.
4. **कृती:** महिला, दुर्लभ ज्येष्ठ नागरिक आणि मुलाच्या संविधान पाच मार्गदर्शक तत्त्वांची यादी करा.

अध्ययन 39

कृती 1: देशाला लष्कराची गरज का आहे ? वर्गात शिक्षकाच्या उपस्थितीत चर्चा करा.

2. खालील यादीमधील सहाय्यक संरक्षण दल व पूरक संरक्षण दल यांचे वर्गीकरण करा.

अध्ययन अंश 24

आमचे संरक्षण दल

अध्ययन निष्पत्ती: भारताच्या संरक्षण दलाच्या भूदल, नौदल, वायुदल याविषयी जाणून घ्या.

आमचे शेत, घर, काही सार्वजनिक स्थळे, बाग, देवस्थान इत्यादी अनेक स्थळांना आम्ही कुंपण किंवा कंपाउंड बांधून संरक्षण करतो. आम्ही असे का करतो सांग.

(वर्गामध्ये मित्राबरोबर व शिक्षकांचे सहाय्याने चर्चा करा)

होय, आमच्या संपत्तीचे संरक्षण करण्यासाठी शेताला कुंपण घालून पिकाचे संरक्षण करण्यासाठी अशी अनेक कारणे आम्ही सांगू शकतो. आम्ही राहात असलेल्या ठिकाणांचे संरक्षण असे करतो जर कोणी आपल्या देशावर आक्रमण करायला आले तर आपण काय करू शकतो? त्यासाठी अंतर्गत आणि बाह्य हल्ल्यापासून संरक्षण करण्यासाठी प्रत्येक देशाचे स्वतःचे सैन्य असते. त्यांना आपण सुरक्षा दल म्हणतो.

भारताकडे तीन प्रकारचे सैन्य आहे. भूदल, नौदल, वायुदल या तीन सैन्याचे मुख्य राष्ट्रपती असतात. या दलाचे केंद्र ऑफिस दिल्लीमध्ये आहे. सर्व देशाची सुरक्षा, रक्षण व स्थिरता सुनिश्चित होण्यासाठी या तिन्ही दलाची गरज असते. याशिवाय सैन्यदल आपत्तकालीन काळात गरजेचे आहे. याबरोबर राष्ट्रप्रेम वाढवण्यासाठी एनसीसी, होमगार्ड, सीमा सुरक्षा दल इत्यादी भूदलामध्ये भारत देशाच्या संरक्षणासाठी 18 वर्षापेक्षा जास्त वयाच्या स्त्री-पुरुषांना लष्करात, हवाईदल आणि नौदलात सेवा करण्याची संधी उपलब्ध करून दिली जाते.

अध्ययन पत्रक 38

कृती 1: देशाला सैन्याची आवश्यकता का असते? वर्गामध्ये चर्चा करा. व त्याची आवश्यकता समजून घ्या.

कृती 2: खालील यादीतील सहाय्यक संरक्षक दल व पूरक संरक्षण दल यांचे वर्गिकरण करा.

होमगार्ड, नागरी पोलीस दल, एनसीसी, भारतीय रेड क्रॉस संघटना, सीमा सुरक्षा दल, सीमा रस्त्यांची संघटना, तटरक्षक.

सहाय्यक संरक्षण दल	पूरक संरक्षण दल

कृती 3: एनसीसी, रेडक्रॉस, होमगार्ड किंवा तुमच्या गावांमध्ये कोणीतरी सैनिक असतील तर यापैकी एकाला शाळेकडे बोलावून त्यांनी केलेल्या कार्याबद्दल त्यांच्या सोबत चर्चा करा.

कृती 4: तुला भारतीय संरक्षण दलामध्ये सामील होणे आवडेल का ? तुझा अभिप्राय लिही.

माझे अध्ययन कसे झाले ? (✓ करा.)

अध्ययन अंश	समजले होते	अर्थ समजावून घेतला आहे	समजावून घेतलेले अध्ययन अंश सहकाऱ्यांबरोबर चर्चा करतो	विषयाला संबंधित अंश स्वतः सांगतो

माझ्या अध्ययनाविषयी शिक्षकांचा अभिप्राय

शिक्षक सही

Notes

Notes

Notes

Notes

1. ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕ ಶಿರೋನಾಮೆ : 7ನೇ ತರಗತಿ ಸಮಾಜ ವಿಜ್ಞಾನ ಮರಾಠಿ ಭಾಷೆ – ಕಲಿಕಾ ಚೇತರಿಕೆ

2. ಪ್ರಕಾಶಕರು ಮತ್ತು ಹಕ್ಕುಗಳು : ರಾಜ್ಯ ಯೋಜನಾ ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಸಮಗ್ರ ಶಿಕ್ಷಣ – ಕರ್ನಾಟಕ,
ನೃಪತುಂಗ ರಸ್ತೆ, ಬೆಂಗಳೂರು – 560 001.

3. ಮುದ್ರಣದ ವರ್ಷ : 2022

4. ಮುದ್ರಣ ಕಾಗದ ಬಳಕೆ : 60 ಜಿ.ಎಸ್.ಎಂ. ಮ್ಯಾಪ್‌ಲಿಥೊ
ರಕ್ಷಾ ಪುಟ ಕಾಗದ ಬಳಕೆ : 190 ಜಿ.ಎಸ್.ಎಂ. ಒಂದು ಬದಿಯ ಕೋಟೆಡ್ ಬೋರ್ಡ್

5. ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕದ ಆಳತೆ : 21 ಸೆಂ.ಮೀ x 27.5 ಸೆಂ.ಮೀ

6. ಮುದ್ರಕರು : ಶ್ರೀ ವೆಂಕಟೇಶ್ವರ ಎಂಟರ್‌ಪ್ರೈಸಸ್
56/ಎ, 9ನೇ ಮುಖ್ಯರಸ್ತೆ, 1ನೇ ಅಡ್ಡರಸ್ತೆ, ಕಾವೇರಿನಗರ,
ಬನಶಂಕರಿ ಕೈಗಾರಿಕೆ ಕ್ಷೇತ್ರ, ಬನಶಂಕರಿ 2ನೇ ಹಂತ,
ಬೆಂಗಳೂರು – 560 070 ದೂರವಾಣಿ : 080–2974 0090